

Vernieuwing van het onderzoek naar het Romeinse villalandschap

DOOR KAREN JENESON*

In september 2006 is aan het Archeologisch Centrum van de Vrije Universiteit [ACVU] te Amsterdam een nieuw onderzoeksprogramma van start gegaan met de titel: Romeinse villalandschappen aan de noordgrens van het rijk: economie, cultuur, levensstijlen. Drie promovendi onderzoeken onder leiding van professor Nico Roymans verschillende aspecten van de Romeinse villawereld in Noordwest Europa. Een van de drie onderzoekers, de auteur van dit artikel, doet een landschapsarcheologische studie naar de Romeinse rurale samenleving tussen Tongeren en Keulen. Dit artikel gaat in op de vraag waarom er überhaupt nieuw onderzoek nodig is naar dit thema en wat de doelen zijn van het landschapsarcheologische project. Het Romeinse landschap van Zuid-Limburg blijkt een microregio, waar nog veel nieuwe informatie te halen valt.

Het onderzoeksgebied

Het landschapsarcheologisch onderzoek richt zich op een gebied van 130 bij 30 kilometer, grofweg gelegen tussen Tongeren en Keulen. Het maakt onderdeel uit van de grote lössgordel die loopt van het noorden van Frankrijk via België, Zuid-Limburg en Duitsland naar de Rijn. De geschiktheid van de löss voor landbouw was al vroeg, ook bij de Romeinen, bekend. Interessant is dat in deze lösszone van dit deel van noordwest Europa na de Romeinse verovering een samenleving ontstond die in bijna alle opzichten sterk afweek van die van de beschaving in de Late IJzertijd in dat gebied. Door de inlijving van de regio in het Romeinse rijk werd de lokale bevolking er gedwongen zich aan te passen aan de nieuwe sociaal-politieke, economische en culturele situatie die hiermee gepaard ging.

In het onderzoeksgebied leek men deze vernieuwingsimpuls te omarmen, waardoor het landschap in de regio een ware transformatie onderging.

Steden, legioenen en graan

Een van de meest in het oog springende veranderingen was ongetwijfeld de introductie van stedelijke centra en de bijbehorende cultuur in het gebied, waar tot dan toe geen enkele stad was. In het onderzoeksgebied had het ontstaan van de steden Atuatuca Tungrorum [Tongeren], Colonia Claudia Ara Agrippinensium [Keulen] en de kleinere centra als Coriovallum [Heerlen] en Aquae Granni [Aken] een grote invloed op de verdere ontwikkeling van het gebied, zowel rondom de steden als in de rest van de regio. Een andere factor van belang is de aanleg van de Romeinse hoofdweg langs de genoemde plaatsen, die hen met elkaar verbond en met verder weg gelegen regio's. Dat het gebied door de inlijving in het Romeinse rijk onderdeel werd van een interregionale economie, waarbij handel in de meest uiteenlopende goederen mogelijk werd, is ongetwijfeld een van de belangrijkste veranderingen. Personen die hiervan wisten te profiteren, zagen hun welvaart in korte tijd sterk toenemen.

1. Het blootgelegde fundament van de Romeinse villa te Vlegendaal, opgegraven in 1912. De werkmannen zijn op de achtergrond te zien, evenals de tent voor de leider van de opgraving. Hier is goed te zien dat alleen de muurfundamenten werden blootgelegd. Bron: RHCL, Collectie Goossens

De Romeinse kolonisatie ging gepaard met een grote vraag naar graan. De lokale samenleving in de Late IJzertijd was vooral zelfvoorzienend. Vanaf de Romeinse tijd ontstond door de vestiging van legioenen, hulptroepen en het Romeinse ambtenarenapparaat in de steden een grote vraag naar surplus graan, dat door de inheemse bevolking geproduceerd moest worden en als belasting afgedragen aan de Romeinen. De lössbodem was en is bij uitstek een geschikte om gewassen, dus ook graan, grootschalig te verbouwen, zeker in vergelijking met de zandbodems van de Kempen ten noorden en de rotsbodems van de Eifel en de Ardennen ten zuiden ervan. Daarom is te zien dat overal in de lösszone grootschalige agrarische bedrijven ontstaan. De hoofdgebouwen van deze rurale nederzettingen hadden in de meeste gevallen een typisch Romeins uiterlijk. Het waren ge-

bouwen met stenen fundamenteën, witgekalkte wanden en een dakpannen van gebakken klei. Sommige hadden een luxe inrichting, zoals vloerverwarming en muurschilderingen. Hele rijke boeren lieten mozaïekvloeren en een badhuis aanleggen. Deze rurale nederzettingen met een hoofdgebouw met monumentale Romeinse architectuur staan bekend als villa's. De landschappen waar het grootste deel van de nederzettingen van deze stijl waren, worden villalandschappen genoemd. Zij komen in alle hoeken van het rijk voor: van noordelijk Afrika tot Engeland en van Syrië tot Spanje.

Zo op het oog lijkt het dus alsof we alles al weten van het Romeinse landschap in Zuid-Limburg. We kennen de nieuwe stedelijke centra als Keulen, Tongeren en Heerlen, we weten dat er een hoofdweg was van Tongeren naar Keulen en er zijn vele villa's opge-

graven. Waarom is er dan toch behoefte aan nieuw onderzoek? Het antwoord hierop moeten gezocht worden in de geschiedenis van de Romeinse archeologie en de ontwikkelingen binnen de archeologie als vakgebied.

Archeologisch onderzoek in Zuid-Limburg voor 1940

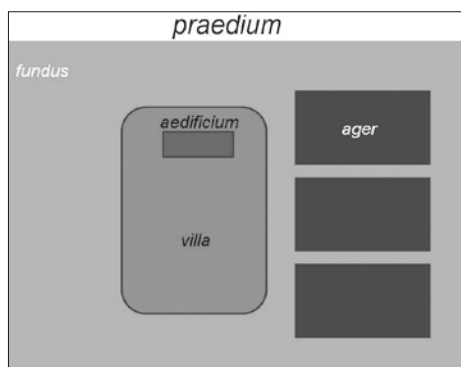
In Zuid-Limburg is er al vroeg interesse voor de overblijfselen uit de Romeinse tijd. Al voor 1800 worden de eerste restanten 'opgegraven', dat wil zeggen blootgelegd door een individu met persoonlijke interesse, maar meestal zonder enige vakkennis. Archeologen van nu doen deze vroege periode vaak af als 'schatgraverij', omdat de meeste personen letterlijk op zoek waren naar 'schatten' van goud en andere kostbare materialen. Vanaf 1850 was in Zuid-Limburg sprake van een meer professionele aanpak, hoewel de hoofdpersonen, zoals Habetts en Goossens, naast hun kennis van de klassieken geen specifieke opleiding hadden. In die tijd was archeologie nog geen specifieke onderzoeksrichting waar je voor kon studeren, zoals vandaag de dag. De onderzoeken gingen eind 19e en begin 20e eeuw veelal hand in hand met de vele ingrepen in het landschap als gevolg van de modernisering van de landbouw en, niet in het minst, door de bloeiperiode van de mijnen en alle daaruit voortvloeiende activiteiten in oostelijk Zuid-Limburg. Met name Goossens, die

lange tijd op Rolduc woonde en werkte, was de persoon bij uitstek die gecontacteerd werd wanneer er bij de aanleg van nieuwe wegen, kolonies of spoorlijnen weer Romeinse overblijfselen werden gevonden.¹ Hoewel het zeker niet zo is dat dit 'oude' onderzoek van slechte kwaliteit is, kan wel worden gesteld dat de informatiewaarde van deze onderzoeken soms erg gering is. Dat heeft vooral te maken met de ontwikkelingen binnen het vakgebied, waarbij zowel technologische ontwikkelingen als nieuwe inzichten in samenlevingen uit het verleden een rol spelen.

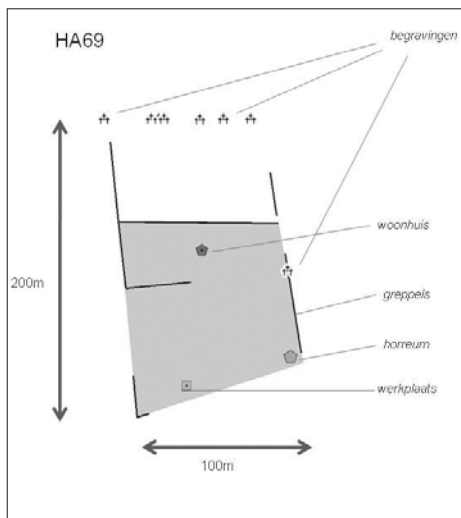
Archeologisch onderzoek in het Rijnland

Om dit te verduidelijken, moeten we naar het Duitse Rijnland, zo'n 30 km ten oosten van Heerlen, waar de archeologische dienst van Nordrhein-Westfalen [Amt für Bodendenkmalpflege im Rheinland van het Landschaftsverband Rheinland [ABR-LVR]] het landschap dat helemaal wordt weggegraven voor de bruinkoolwinning onderzoekt. Dit levert spectaculaire archeologie op, voor alle periodes, van Neolithicum tot moderne tijd. Aangezien de bruinkoolmijnen midden in de lösszone liggen, in het achterland van de Romeinse Colonia Claudia Ara Agrippinensium [het hedendaagse Keulen], is de regio rijk aan Romeinse agrarische nederzettingen. De ABR heeft sinds de jaren '70 van de twintigste eeuw veel nieuwe kennis gegenereerd, vooral van Romeinse landgoederen. Dit komt met name omdat de ABR, in tegenstelling tot wat in Nederland tot 1950 gebruikelijk was, de complete nederzetting opgraaft [zie afbeelding 3].

De Romeinen hadden een specifiek beeld over hoe een landgoed eruit moest zien. Dit is terug te vinden in de Romeinse juridische terminologie [zie afbeelding 2]. Zo werd het gehele landgoed aangeduid met de term 'praedium', dat weer bestond uit twee verschillende delen. Het deel zonder gebouwen heette de 'fundus' en het deel met de woonhuizen, stal-

2. Schematische voorstelling van een Romeins landgoed.

3. Schematische weergave van de opgravingresultaten van een Romeins landgoed [HA412] onderzocht in het Hambachgebied. Met dank aan het archief van ABR-LVR te Titz-Höllen en dr. W. Gaitsch.

len en schuren de 'villa'. De akkers, 'agri', lagen in de 'fundus'. Het hoofdgebouw, aangeduid met de term 'aedificium', lag in de 'villa'. Voor een Romein was een villa dus meer dan alleen het woonhuis van de eigenaar van het landgoed.

De afbeelding van HA412, een complex onderzocht in het Hambachgebied, laat het totale opgegraven gebied van dit Romeinse landgoed zien. Het bevat, naast het hoofdwoongebouw, een tweede gebouw van steen, een gebouw van organisch materiaal [hout, leem, riet] en een stenen schuur voor de opslag van graan, een zogenaamd 'horreum'. Het erf is afgebakend van de 'fundus' door middel van greppels en een palissade. De op het terrein gevonden graven liggen in een met palissaden afgebakend deel zonder verdere bebouwing. Hieromheen heeft nog het onbebouwde deel van het landgoed gelegen, met akkers en weidegrond.

Vergelijking met Zuid-Limburg

In de bruinkoolmijngebieden heeft de ABR al meer dan twintig Romeinse landgoederen op deze manier onderzocht. Ter vergelijking: in Zuid-Limburg zijn slechts er slechts twee op deze manier opgegraven: Voerendaal-Ten Hove en Kerkrade-Holzkuil. Alleen van de laatste is een wetenschappelijk opgravingverslag gepubliceerd, waarmee gezegd moet worden dat het de enige (!) Romeinse villa in Nederland is met een goede en moderne archeologische verantwoording.² De overige bekende Romeinse landgoederen in Limburg kennen we alleen, omdat het hoofdgebouw is opgegraven, omdat een deel van de fundamenteën is blootgelegd bij bouwwerkzaamheden of omdat bouwpuin, dakpanfragmenten en aardewerk in een akker zijn gevonden na het ploegen van de grond. Dit geldt overigens ook voor de meeste Romeinse villa's in Belgisch Limburg en in Duitsland buiten de bruinkoolmijngebieden.

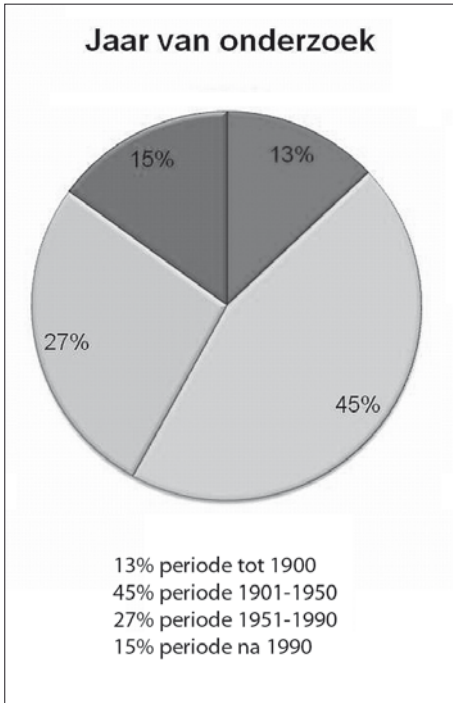
Wanneer het aantal vindplaatsen [alle categorieën] van de Romeinse tijd in Zuid-Limburg wordt gesorteerd op periode van opgraving, waarbij voor de duidelijkheid een indeling in vier perioden wordt gehanteerd, dan wordt het beeld in onderstaande tabel zichtbaar.

In afbeelding 4 zijn deze cijfers vertaald naar percentages en weggezet in een taartdiagram. Hierdoor wordt duidelijk zichtbaar dat meer dan de helft van alle Romeinse sites in Zuid-Limburg vóór 1950 is onderzocht.

Ontwikkelingen in de archeologie: periode tot 1940

Zoals al eerder is aangegeven, zijn de ontwikkelingen binnen de archeologie belangrijk voor het begrijpen van de geschiedenis van de Romeinse archeologie in Nederland en Zuid-

Periode tot 1900	periode 1900 - 1950	periode 1950 - 1990	periode na 1990
110	364	219	123

4. Schematische weergave van het percentage Romeinse vindplaatsen in Zuid-Limburg per onderzoeksperiode.

Limburg. Aan het eind van de 19e eeuw stond de klassieke beschaving van het oude Griekenland en Rome in hoog aanzien. Op school werden de leerlingen ingewijd in de werken van de klassieke schrijvers en denkers en alles wat te maken had met de klassieke cultuur, zoals de beeldende kunst, de literatuur en de filosofie. Vanuit deze gedachte ging men in de eigen regio op zoek naar deze klassieke cultuur. Het is belangrijk te beseffen dat een Romeinse villa in Zuid-Limburg gelijk werd gesteld met de rijke villa's van de Romeinse adel in Italië, zoals die gevonden zijn rond de baai van Napels. Het beeld van de Romeinse villa als baken van de Romeinse cultuur heeft de archeologie in West-Europa lange tijd gedomineerd. De villa als onderzoeksthema kreeg hierdoor een preferente positie in het onderzoek voor 1940. Opvallend is dat in Duitsland niet de villa's, maar het Romeinse militaire erfgoed centraal stond in die periode.

Archeologie was toen nog geen universitaire studierichting. Daardoor hadden de opgravingen zelden het karakter van een groot-schalig project, zoals dat vandaag de dag wordt uitgevoerd. Tijdens de veldactiviteiten lag de focus op het rijke vondstmateriaal. Daarbij werden alleen de hoofdgebouwen onderzocht, aangezien daar de meest spectaculaire vondsten [muurwerk, fresco's, badhuis, mozaïek, marmer, bijzondere gebruiksvoorwerpen] te verwachten waren. Bovendien was er ook de restrictie van het verrichten van alle veldwerkzaamheden met de hand, wat het te onderzoeken oppervlak beperkt, zoals te zien is in afbeelding 1.

Periode 1950 – 1990

Na de Tweede Wereldoorlog is een omslag te zien in de archeologie van Zuid-Limburg en de rest van Nederland. Onder invloed van het postkolonialisme van de jaren '60 en een toegenomen interesse in groepen onderaan de hiërarchie van de samenleving begonnen veel onderzoekers zich af te zetten tegen thema's die met de Romeinse overheersing en de elite werden geassocieerd. Zo populair als de Romeinse tijd was voor 1940, zo onpopulair werd deze in de jaren na de Tweede wereldoorlog. Een ander gevolg van het postkolonialisme was het gedachtegoed dat, in tegenstelling tot wat eerder was aangenomen, de autochtone bevolking in de provincies niet altijd stond te popelen om 'Romeins' te worden en dat er zelfs sprake moest zijn geweest van actieve weerstand, wat zichtbaar zou zijn aan 'inheemse' elementen. Dus in plaats van villa's, rijke grafmonumenten en alle andere elementen die met de Romeinse overheersing en de lokale geromaniseerde elite werden geassocieerd, ging men op zoek naar 'het inheemse', de overblijfselen van de 'gewone boer'. Een andere ontwikkeling was dat veel Romeinse villa's die voor 1940 waren ontdekt, beschermd erfgoed werden na de oprichting van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek in 1949. De combinatie van

deze twee ontwikkelingen leidde er toe dat er vanaf 1950 jaar nog maar weinig nieuw onderzoek werd gedaan naar het Romeinse vil-
lalschap. In de cijfers is dat duidelijk te-
rug te zien.

Invloed van technologie

Een ander belangrijk verschil tussen de he-
dendaagse archeologie en die van voor 1940
is het gevolg van de innovaties in de archeo-
logie vanaf de jaren '70, die alles te maken
hebben met de ontwikkelingen in andere we-
tenschappen. Archeologen vandaag de dag
hebben een breed spectrum aan veldwerk-
technieken tot hun beschikking, zoals veld-
verkenning, boringen en geofysische me-
thoden als weerstands- en magnetometrisch
onderzoek. De belangrijkste dateringmetho-
dieken, dendrochronologie en C14-metingen,
zijn pas in de naoorlogse periode ontstaan.
tot die tijd kon men vindplaatsen alleen date-
ren met behulp van muntmateriaal en aarde-
werktypologieën. Nieuwe specialismen zoals
het archeobotanisch en -zoölogisch onder-
zoek kunnen de archeoloog helpen met het
reconstrueren van de agrarische activiteiten
op een site. Aardewerk-, natuursteen- en me-
taalspecialisten kunnen met behulp van slijp-
plaatjes en de elektronenmicroscop nieuwe
informatie geven over de herkomst van ma-
terialen. Daarmee krijgt men beter inzicht in
de handelsnetwerken, waarbinnen een neder-
zetting lag.³

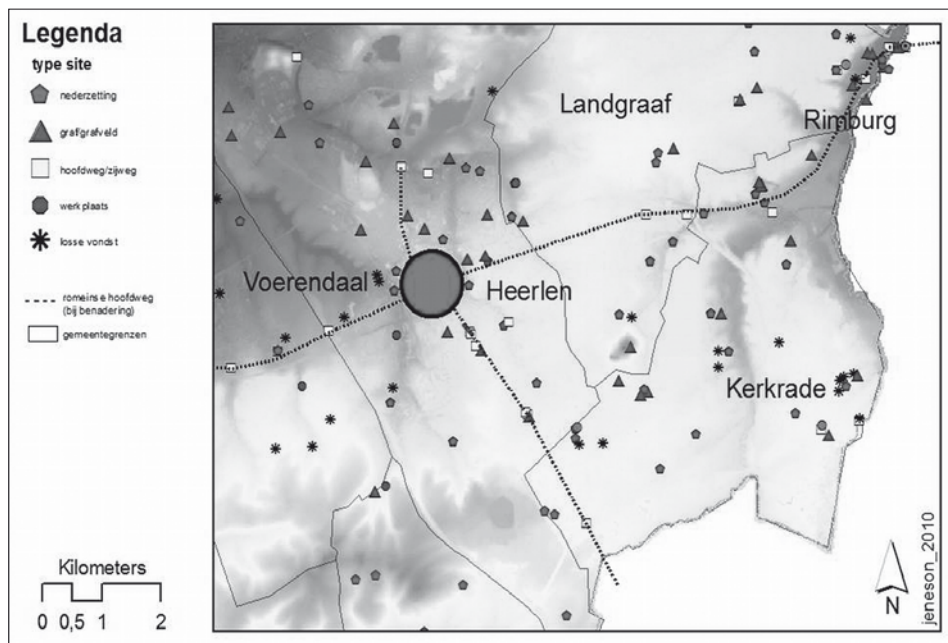
Maar zelfs iets 'simpels' als de inzet van een
bulldozer op een opgraving heeft een ware re-
volutie ontketent binnen de archeologie, want
hierdoor werd het gebied dat in korte tijd
onderzocht kon worden, enorm vergroot. Dit
leidde met name in de jaren '80 tot opzienba-
rende resultaten, omdat complete nederzet-
tingen van meerdere hectaren konden worden
blootgelegd. Pas sinds die tijd is men in staat
plattegronden van huizen te herkennen die
enkel met organisch materiaal gebouwd zijn
en waarvan geen tastbare resten meer over
zijn, enkel verkleurde sporen in de bodem.

Periode 1990 - nu

Halverwege de jaren '90 ging de zoge-
naamde 'Malta-archeologie' in Nederland
van start: het archeologische onderzoek ver-
richt door commerciële bedrijven dat wordt
uitgevoerd naar aanleiding van bouwprojec-
ten. Sindsdien komen er weer nieuwe stippen
op de kaart van Romeins Limburg. De opgra-
ving van de villa op de Holzkuil bij Kerkra-
de uit 2002 is hier een voorbeeld van.⁴ Maar
er zijn nog veel meer sites te noemen. Som-
mige van deze plekken worden eerst klein-
schalig onderzocht met proefsleuven. Daar-
na volgt eventueel nog een opgraving. De
aanleiding voor deze onderzoeken is dus in
bijna alle gevallen een bouwproject. Als ge-
volg hiervan wordt de te onderzoeken locatie
bepaald door het project. De 'oogst' van dit
onderzoek is dan ook heel divers. Naast rura-
le nederzettingen met stenen gebouwen vindt
men ook andere, minder bekende onderdelen
van het Romeinse landschap, zoals secundaire
wegen, greppelsystemen en recentelijk ook
rurale nederzettingen zonder steenbouw. Het
is de vraag of dergelijke nederzettingen, ge-
zien hun meer inheems uiterlijk, een andere
bestaansbasis hadden [veeteelt, kleinschalige
graanbouw] dan de villanederzettingen of dat
het gebruik van traditionele architectuur een
bewuste keuze was.

Nieuw onderzoek

Archeologen zijn vandaag de dag dus in
staat om veel meer informatie te halen uit een
vindplaats dan vroeger. De resultaten kunnen
veel breder worden geïnterpreteerd en inmid-
dels is door het simpele feit dat er al meer dan
150 jaar onderzoek wordt gedaan bijzonder
veel vergelijkingsmateriaal in de buurlanden.
Het 'oude' materiaal hoeft niet afgeschreven
te worden. Archeologen werken ook nu nog
met opgravingsplattegronden en de basisca-
tegorieën in het vondstmateriaal, zoals aarde-
werk, hout, natuursteen en metaal. Wanneer
de primaire opgravinggegevens voorhanden

5. Kaart van Romeinse vindplaatsen rond Heerlen, op een achtergrond van het digitaal hoogtemodel [AHN].

zijn en het materiaal in goede staat is, dan is het mogelijk met de kennis van vandaag dit oude materiaal opnieuw te bekijken. Dat was voor Roymans een van de belangrijkste redenen voor dit project. Met behulp van nieuwe theoretische kaders kan het materiaal, dat veelal door de vroege onderzoekers verzameld is, opnieuw ‘gelezen’ worden. Daarbij wordt niet langer bij de mooie objecten zelf stilgestaan, maar juist bijvoorbeeld bij de grafobjecten naar de betekenis die deze hadden voor de overledene en de nabestaanden. Door vanuit dit nieuwe standpunt de objecten te interpreteren komen we meer te weten over de gedachtewereld van de mensen uit die tijd, wat voor hen belangrijk was en hoe zij zichzelf zagen.

Landschapsarcheologisch onderzoek

Er is voor de laatste tien jaar nog een ontwikkeling aan te geven. In de vroege jaren van de archeologie was men meestal gericht op het vondstmateriaal zelf en daarnaast op

enkele structuren, bijvoorbeeld het hoofdgebouw van een villa, een grafveld of een heiligdom. Met het ontwikkelen van de archeologie als vakgebied en de introductie van de bulldozer werd het mogelijk complete nederzettingen te gaan onderzoeken. Daardoor verschoof de schaal van onderzoek van materiaal en enkele structuren naar nederzettingenniveau. De opkomst van computertechnologie in de archeologie met toepassingen als databases en digitaal tekenen maakten deze schaalvergroting technisch mogelijk.

Sinds de jaren '70 is er een specifieke tak van de ICT, de geo-ICT, waarin data centraal staat die is gerelateerd aan een specifieke locatie op aarde. Populaire toepassingen van de geo-ICT zijn Google Earth en natuurlijk de Tom-Tom, die bijna niet meer weg te denken zijn uit het hedendaagse leven. Ook de archeologie ontkwam niet aan de toepassingen van de geo-ICT. Digitaal tekenen in het veld met behulp van GPS-technologie is daarvan een goed voorbeeld.

Maar het meest revolutionaire is dat door de

geo-ICT een archeoloog complete landschappen onderzoeken. Vandaar dat onderzoek op landschapsschaal de laatste jaren steeds populairder is geworden. Met behulp van zogenaamde geo-database technologie en bijbehorende visualisatiemogelijkheden kan een onderzoeker hele regio's inventariseren, reconstrueren en analyseren. Er zijn eigenlijk geen grenzen aan wat geregistreerd en gevisualiseerd kan worden. Vooral ook het combineren van verschillende typen geo-data, inclusief die over de fysieke omgeving [water, reliëf, bodem], kan veel nieuwe inzichten in landschappen van het verleden opleveren. De winst van dit landschapsarcheologische onderzoek is, dat op de regionale schaal gekeken kan worden naar thema's die op het niveau van een individueel gebouw of enkele nederzetting niet of nauwelijks spelen. Dit kan vervolgens weer nieuwe informatie opleveren over de samenleving binnen de regio.

De casus Coriovallum

Een en ander zal nu worden toegelicht aan de hand van de microregio Coriovallum. De inventarisatie van de Romeinse sites in de regio rond Heerlen was in eerste instantie erop gericht zoveel mogelijk 'puzzelstukken' bij elkaar te brengen. Hiervoor is, na raadpleging van de nationale database voor erfgoed Archis2, onderzoek verricht in de verschillende archieven in Heerlen en Maastricht. In het Thermenmuseum in Heerlen is het archief van alle vindplaatsen doorgenomen. Dat leverde een rijke oogst op aan nieuwe, in Archis nog niet geregistreerde vindplaatsen. In Maastricht kon het door Edmund Nijst handgeschreven register van het LGOG worden onderzocht.

De resulterende kaart [zie afbeelding 5] laat een landschap zien met veel verschillende elementen, waarin rurale nederzettingen met een stenen hoofdgebouw duidelijk de bovenaan voeren. Naast reguliere graven zijn er askisten/sarcofagen en grafmonumenten gevonden. Ook van de vier hoofdwegen, die

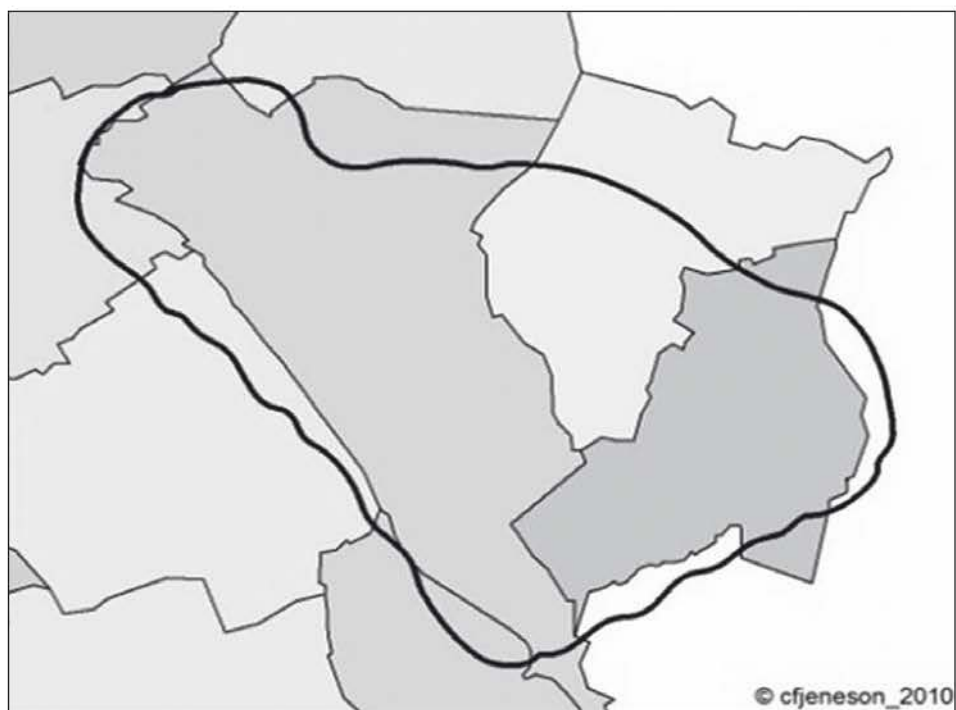
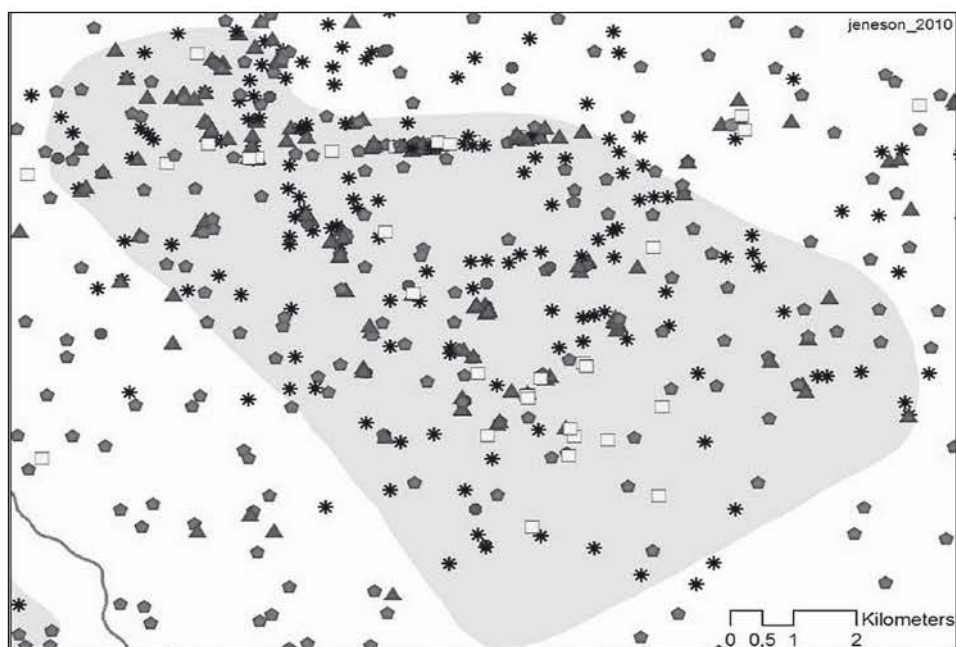
vanuit Coriovallum naar alle vier de windstreken liepen, zijn delen teruggevonden.

In de drie gemeenten Heerlen, Landgraaf en Kerkrade zijn in totaal 142 Romeinse vindplaatsen gelokaliseerd. Dit kunnen compleet opgegraven villanederzettingen zijn, zoals Kerkrade Holzkuil, maar ook een muntvondst of een paar losse scherven. Voor de duidelijkheid: de vicus Coriovallum is in dit onderzoek een zogenaamde puntlocatie. Alle structuren en vondsten binnen de grenzen van de vicus tellen daarom in dit cijfer niet mee.

Wanneer van deze sites de methode van onderzoek in het veld wordt bekeken, blijkt dat het merendeel van de vindplaatsen is verkregen door gravend ofwel destructief onderzoek. In totaal zijn van de 142 sites er 99 [70%] door destructief onderzoek verkregen, 31 [22%] door non-destructief onderzoek [veldprospectie, observatie, metaaldetector]. Van 12 sites [8%] is de methode onbekend. Ter vergelijking: voor heel Zuid-Limburg liggen de percentages destructief – non-destructief – onbekend op respectievelijk 58%, 32% en 10%. In de regio rond Heerlen is dus ten opzichte van de rest van Zuid-Limburg proportioneel veel gegraven, maar weinig aan veldprospecties of ander non-destructief onderzoek gedaan. Opvallend is het hoge aantal opgravingen [44] en noodopgravingen [46]. Veel van de noodopgravingen kunnen in verband gebracht worden met de activiteiten van de mijnen. Dit is goed te zien aan de verspreidingskaart. Relatief veel sites bevinden zich op plaatsen waar mijnen en kolonies waren. De meeste [nood]opgravingen zijn dan ook van voor 1940.

Archeologie in kaart gebracht

De waarde van de verspreidingskaart en de dataset kan pas goed worden bepaald, wanneer deze vergeleken wordt met andere microregio's binnen het onderzoeksgebied. Een voor de hand liggende vergelijkingsregio is de Hambach in het Duitse Rijnland. Deze zeer intensief onderzochte regio heeft een

6. Kaart van Romeinse vindplaatsen in het bruinkoolgebied Hambach [in grijs weergegeven]. Rechts ter vergelijking de omvang van de Hambach geprojecteerd op de drie gemeenten Heerlen, Landgraaf en Kerkrade.

oppervlakte van 84 km². Wanneer we deze projecteren op de regio rond Heerlen, is goed te zien dat deze min of meer hetzelfde gebied beslaat als de drie gemeenten Heerlen, Landgraaf en Kerkrade [afbeelding 6]. In de even grote regio Hambach zijn tot nu toe 426 sites gevonden, precies drie keer zoveel als in de regio Heerlen. De verhouding van sites verkregen door destructieve versus non-destructieve methoden is in Hambach ongeveer 50-50, terwijl in het Heerlense gebied relatief weinig veldprospecties en andere non-destructieve methoden zijn toegepast. Dit kan betekenen dat door het relatieve gebrek aan prospectie in het Heerlense gebied veel potentiële sites worden gemist.

De kenniswinst is echter niet alleen gelegen in aantallen of typen sites. Recent landschapsarcheologisch onderzoek laat zien hoe groot de regionale diversiteit was tussen Romeinse provincies, tussen verschillende civitates [deelprovincies] van een provincie en zelfs binnen een civitas. Binnen de 'grote lijnen' van de Romeinse geschiedenis blijken archeologen nog altijd lokale geschiedenis te kunnen schrijven en herschrijven juist door op regionaal niveau de specifieke ontwikkelingen in kaart te brengen.⁵

Een goed voorbeeld hiervan betreft de grafcultuur. Binnen de onderzoeksregio van het landschapsarcheologische project was de grafcultuur uiteraard een van de te karteren elementen. In de Romeinse tijd had de rijke bovenlaag van de samenleving er veel geld voor over om op bijzondere wijze begraven te worden. Al snel bleek dat er sterke regionale verschillen zijn binnen het gebied in de wijze waarop dit werd gedaan. Ten westen van de Maas gaf de elite er de voorkeur aan onder een tumulus, een grafheuvel, van flink formaat begraven te worden. Stenen askisten, zoals die van Simplveld, komen hier niet voor. Omgekeerd blijkt ten oosten van de Worm geen enkele tumulus voor te komen, terwijl het aantal askisten/sarcophagen hier zeer groot is, evenals het aantal grafmonumenten. Het gebied tussen Maas en Worm,

dus precies het huidige Zuid-Limburg, blijkt een soort 'gemengde zone' te zijn geweest met zowel tumuli, askisten/sarcophagen en grafmonumenten. Na deze vaststelling zullen deze zones onderzocht worden op andere belangrijke onderdelen van het vondstmateriaal om te zien of er overeenkomsten of verschillen zijn ten opzichte van de andere regio's.

Conclusie

De keuze voor een landschapsarcheologisch onderzoek binnen het nieuwe onderzoeksproject is dus een logische, omdat hiermee beoogd wordt nieuwe inzichten te krijgen over de hele regio en het functioneren van de samenleving in het bijzonder. Met name de kans om de Limburgse dataset te vergelijken met die van de buurlanden België en Duitsland wordt hierdoor ten volle benut. Het belangrijkste doel van het landschapsarcheologische project is in de eerste plaats het reconstrueren van de Romeinse villawereld tussen Tongeren en Keulen door het inventariseren en in kaart brengen van al de vondsten van de afgelopen 150 jaar. Dit biedt de kans de kwaliteit van het onderzoek te evalueren en te bepalen wat de kennisconcentraties en -lacunes zijn. Vervolgens zal door middel van ruimtelijke analyses getracht worden meer inzicht te krijgen in het functioneren van deze wereld, met name op economisch gebied. Hierdoor zullen vragen beantwoord kunnen worden als: waar waren de belangrijkste productiezones, hoeveel werd hier geproduceerd, hoeveel huishoudens waren hierbij betrokken, wat waren de belangrijkste handelsroutes.

Helaas is op deze plek niet genoeg plaats om dieper in te gaan op de materie. Bovendien is het onderzoek is nog in volle gang, de afronding ervan moet in het najaar van 2010 plaatsvinden. Nieuwe onderzoeksresultaten kunnen dus nog in de komende periode verwacht worden.

In elk geval hoopt de auteur dat in dit artikel duidelijk is gemaakt, waarom er nog

heel wat vragen te beantwoorden zijn over het Romeinse villalandschap, dat we kritisch moeten zijn over de resultaten van ons eigen vakgebied en dat er in de microregio rond Coriovallum nog een hoog potentieel is aan onontdekte sites en nieuwe informatie.

* *Karen Jeneson is archeoloog en gespecialiseerd in de Provinciaal-Romeinse archeologie van West-Europa.*

Zij is momenteel verbonden aan het Archeologisch Centrum van de Vrije Universiteit te Amsterdam als promovenda.

Noten

1. Zowel Habets en Goossens hebben veel over hun onderzoek geschreven, zie bijvoorbeeld: J. HABETS, 'Notice sur quelques decouvertes d'antiquites dans le duche du Limbourg', in: *PSHAL* 2[1865], 202-261; J. HABETS, 'Decouvertes d'antiquites dans le duche de Limbourg II', in: *PSHAL* 18[1881], 3-300; en W. GOOSSENS, 'Die römische Villa bei Vlengendaal. Bericht über die Ausgrabungen in den Jahren 1911 und 1913', in: *Internationales Archiv für Ethnographie* 24[1916], 19-40; W. GOOSSENS, 'Romeinse urnenkist te Simpelveld', in: *Msg* 50[1930], 40-41. J. Jamar, *Archeologie en Limburg 1863-1988*, in: *PSHAL* 125[1989], 185-210 geeft een overzicht van de Romeinse archeologie van Zuid-Limburg.
2. G. TICHELMAN E.A., *Het villacomplex Kerkrade-Holzkuil* [Amersfoort 2005]. ADC-rapport 155. Over de Romeinse villa van Voerendaal zijn nog alleen tussenverslagen verschenen: W.J.H. WILLEMS, 'De Romeinse villa van Voerendaal; opgraving 1985' in: *Archeologie in Limburg* [1986] nr. 28, 143-150; idem, 'De Romeinse villa van Voerendaal; opgraving 1986' in: *Archeologie in Limburg* [1987] nr. 32, 29-38; idem, 'De Romeinse villa van Voerendaal; opgraving 1987' in: *Archeologie in Limburg* [1988], 37, 137-147; en: idem, 'De grote Romeinse villa van Voerendaal' in: *Langs de Weg* [Heerlen 1987].
3. Zie bijvoorbeeld C. RENFREW en P. BAHN, *Archaeology: theories, methods and practice* [London 1991] voor een compleet overzicht van alle technologische innovaties in de archeologie.
4. G. TICHELMAN, *Het villacomplex Kerkrade-Holzkuil* [Amersfoort 2005]. ADC Archeoprojecten Rapport 155.
5. Goede voorbeelden hiervan zijn bijvoorbeeld voor Groot-Brittannië: J. TAYLOR, *An atlas of Roman rural settlement in England* [York 2007]. Council for British Archaeology Research Report 151; voor het Kromme Rijngebied in Nederland: W.K. VOS, *Bataafs platteland. Het Romeinse nederzittingslandschap in het Nederlandse Kromme Rijngebied* [Amersfoort 2009]. Nederlandse Archeologische Rapporten 35; en voor een vergelijking van Gallia Belgica met het Rijnland: N. ROYMANS, 'The sword or the plough. Regional dynamics in the romanisation of Belgic Gaul and the Rhineland area', in: ROYMANS, N. [ed], *From the sword to the plough* [Amsterdam 1996], 9-126. *Archaeological Studies* 1.

Waarom vermoordde Heerle naar Cesar Timmermans de advocaat Mr. Eugène van Oppen? Een profiel van de dader.

DOOR FRANS GERARDS EN QUINTEN VAN RIET*

Een van de meest geruchtmakende aanslagen die ooit op een advocaat werd gepleegd, was de moord op mr. Eugène van Oppen. In zijn woonhuis te Maastricht, tevens advocatenkantoor, werd hij op donderdag 9 april 1885 op beestachtige wijze om het leven gebracht. De dader was zijn vijfenvijftigjarige ex-cliënt Cesar Timmermans uit Heerlen. Hij nam wraak voor het onrecht dat de advocaat hem had aangedaan.

Over het voorspel dat tot de moordaanslag leidde en de aanslag zelf is in 'Het Land van Herle' (2008, 4) uitvoerig verslag gedaan. In deze bijdrage proberen de auteurs de vraag te beantwoorden wat deze man in werkelijkheid dreef tot deze wandaad.

Streven naar eerherstel

Eugène Van Oppen was in Maastricht een zeer succesvolle advocaat. Volgens de Limburgse historicus Jos Habets – een tijdgenoot van Van Oppen – liepen zijn zaken zo voorspoedig dat hij in zijn eentje meer te doen had dan alle andere advocaten van Maastricht samen.¹

In de periode van 1872 tot en met 1874 was de Heerlense winkelier Cesar Timmermans een van zijn cliënten. Timmermans verbrak echter de relatie omdat hij zich door Van Oppen bedonderd voelde. Hij was het onder andere niet eens met de rekeningen die hij van hem ontving. Van 1874 tot en met 1878 startte Timmermans een reeks van gerechtelijke procedures tegen Van Oppen die hij, op een na, allemaal verloor.²

Om zijn rekeningen betaald te krijgen liet Van Oppen vervolgens tot twee maal toe beslag leggen. Eerst op Timmermans' roerende en daarna op zijn onroerende goederen. Zo werden in 1878 een zevental percelen grond

van Timmermans openbaar verkocht. De percelen werden allemaal opgekocht door Eugène van Oppen zelf.³

De jarenlange processen tegen Van Oppen, de herhaalde nederlagen, de daarop volgende executieverkopen en de daaruit voort komende forse financiële verliezen hadden tot gevolg dat Timmermans zich door Van Oppen bestolen voelde en diep gekwetst was in zijn rechtsgevoel. Hij nam zich voor hierin niet te berusten maar te streven naar eerherstel, restitutie van de 'gestolen' goederen en schadevergoeding. Hij probeerde dat in eerste instantie te bereiken door in 1877, 1881 en 1883 drie brochures te laten verschijnen waarin hij Van Oppen publiekelijk aan de schandpaal nagelde. Uitvoerig deed hij verslag van alles wat hem bij de advocaat was overkomen. Hij stuurde zijn brochures naar de rechterlijke autoriteiten in Maastricht en 's-Hertogenbosch, naar een aantal parlementariërs, de minister van justitie en zelfs naar de koning. Ook deponeerde hij de stukken op de leestafel van een aantal sociëteiten en koffiehui-

zen in Maastricht. Op deze manier probeerde hij maatschappelijke steun te verwerven voor zijn zaak in de hoop dat hem ooit eerherstel en schadevergoeding zou worden toegekend.⁴

Het ontstaan van het wraakmotief

Maar de zo vurig gewenste steun bleef uit. En van eerherstel was al helemaal geen sprake, laat staan van enige schadevergoeding. Het gevolg daarvan was dat Timmermans zich door iedereen in de steek gelaten voelde. Wat hem restte was uitzichtloosheid, wanhoop, verbittering en vooral intense haat. *'Dat dan ook de gevolgen der vertwijfeling komen over hem die ze veroorzaakt heeft!'*, schreef hij in 1883 in zijn laatste brochure.⁵

In dat sociale isolement ontstond ten gevolge van zijn intense haat het voornemen om zich op Van Oppen te wreken door hem te vermoorden. Als hij in Heerlen de koffiehuizen bezocht, zweeg hij niet over dit voornemen. Hij maakte het kenbaar aan iedereen dat het maar horen wilde. Maar hij werd door niemand serieus genomen. De meeste Heerlenaren zagen in hem slechts een praatjesmaker en opruier. Maar Timmermans, zo bleek achteraf, meende het serieus.

Omstreeks 1883 begon hij daarom ook wapens te dragen. Het begon met een revolver. Zodra zich een geschikte gelegenheid zou voordoen, zo nam hij zich voor, zou hij niet aarzelen Van Oppen neer te schieten. Om zich te oefenen hield hij regelmatig schietoefeningen in het bos te Schaesberg. Deze plek was niet zo maar uitgekozen. Timmermans wist dat Van Oppen in Schaesberg familie had wonen en daar wel eens op bezoek ging. Hij hoopte dat hij daar een keertje langs zou komen. Hij zou dan, zonder dat iemand daar getuige van kon zijn, een aanslag op hem kunnen plegen.

Omstreeks kerstmis 1884 kocht hij in Aken ook nog een groot dolkmes. Maar een uitgewerkt moordplan had hij nog niet.⁶

Directe aanleiding

De schakel die nog ontbrak was een directe aanleiding, een zogenaamde *'cue to action'*. Die diende zich aan toen Timmermans – door zijn eigen nalatigheid – zich financieel opnieuw in de nesten werkte. Hij had namelijk een tuin gekocht en, in afwachting van een definitieve betalingsregeling, zijn huis als onderpand aangeboden. Als vervolg had Timmermans een hypotheek op zijn huis moeten opnemen en met die hypothecaire lening had hij de verkoper van de tuin moeten betalen. Maar Timmermans regelde niets. Na jaren geduldig te hebben gewacht, was de verkoper het in 1885 beu. Er werd beslag gelegd op Timmermans' woonhuis en op 4 april 1885 werd het huis openbaar verkocht. Het gevaar dat nu dreigde was dat Timmermans' vrouw en gehandicapte dochter op straat kwamen te staan.⁷

Op 9 april 1885, vroeg in de ochtend, ging Timmermans dubbel gewapend naar Maastricht om zich bij de rechtbank ervan te vergewissen of zijn huis inderdaad was verkocht. Toen hij die dag van huis vertrok, wist hij al dat hij nooit meer in Heerlen zou terug keren als het inderdaad zo was dat zijn huis was verkocht. Voor hem was het namelijk zonneklaar dat hij dat dan te danken had aan Van Oppen ofschoon de advocaat formeel niets met die zaak te maken had gehad. Desondanks had Timmermans zich heilig voorgenomen dat hij zich dan nog op die zelfde dag op Van Oppen zou wreken.

Na een bezoek aan de rechtbank, waar Timmermans de bevestiging kreeg dat zijn huis was verkocht, had hij onmiddellijk zijn moordplan klaar. In een café in de buurt van de rechtbank wachtte hij Van Oppen op. Zodra hij daar voorbij zou komen om thuis zijn middagmaal te gaan gebruiken zou hij op straat een aanslag op hem plegen. Maar Timmermans wachtte tevergeefs. Van Oppen kwam die dag niet omdat hij ziek was.

Bliksemsnel bedacht hij een tweede plan. Daarvoor hield hij op straat een jongen aan

Timmermans' huis stond aan het Heerlense Kerkplein. Mogelijk een van de woningen op deze foto uit 1905.
foto: Collectie Rijckheyt, Heerlen

die bij Van Oppen moest gaan vragen of hij de advocaat kon spreken. Binnen enkele minuten kreeg hij de bevestiging dat hij kon komen. Maar weer ging het mis. Wie hij namelijk aantrof was niet Van Oppen zelf maar zijn zoon, eveneens advocaat. Die vertelde hem dat zijn vader vanwege ziekte verhinderd was. Enigszins radeloos verliet Timmermans het advocatenkantoor. Nu hij de advocaat vanwege ziekte niet te spreken kon krijgen, dreigde het vaste voornemen, waarmee hij die dag van huis was vertrokken, in rook op te gaan.

Na een bezoek aan enkele etablissementen had hij echter spoedig een derde plan klaar. Omstreeks half twee in de middag ging hij opnieuw naar het woonhuis van Van Oppen. Zonder aan te kloppen of te bellen liep hij onaangekondigd naar binnen. Daar verwondde hij eerst de jonge advocaat Van Oppen jr. zo-

danig dat deze enkele dagen later overleed. Vervolgens vermoordde hij in de vestibule van het kantoor met revolverschoten en messteken zijn aartsvijand, de advocaat Van Oppen sr.. De dochter, die haar vader te hulp schoot, werd eveneens door messteken ernstig gewond. Vader en dochter overleden beiden op dezelfde dag. Toen Timmermans kort daarna door een politieagent werd overmeesterd, zei hij: *“Ik ga vrijwillig met u mee. Ik heb nu volbracht wat ik me had voorgenomen. Die ouwe moest eraan want hij is de schuld van 't ongeluk van mijn vrouw en dochter!”*⁸

De strafzaak tegen Timmermans werd behandeld op dinsdag 18 en woensdag 19 augustus 1885 voor het Gerechtshof te 's-Hertogenbosch. Het Hof verklaarde hem schuldig aan moord op mr. Eugène van Oppen en aan

moedwillige manslag op zijn twee kinderen. Timmermans werd veroordeeld tot levenslange tuchthuisstraf.

Tijdens het strafproces bleef Timmermans ijzig kalm. Hij had niet de geringste spijt van zijn daad. Mr. J.A. Bosch, zijn verdediger, merkte dan ook op dat de verdachte niet in de rechtszaal zat als een verstokte booswicht of als een berouwvolle zondaar maar met fier opgeheven hoofd, als wilde hij iedereen toeroepen: *“Het recht was aan mijn zijde, de wet kon het mij niet geven, ik heb het mijzelf verschaft!”*⁹

Vraagtekens bij het wraakmotief

Wraakneming begint met de overtuiging dat men door iemand anders leed, onrecht of kwaad heeft ondervonden. Timmermans had die overtuiging. Volgens hem had Van Oppen hem tussen 1872 en 1878 ernstig onrecht had aangedaan. Toen eerherstel, schadevergoeding en iedere vorm van maatschappelijke steun uitbleef, ontstond bij Timmermans omstreeks 1883 het idee om zich op de advocaat te wreken door hem te vermoorden. Daarvoor schafte hij zich wapens aan. Ofschoon hij geen uitgewerkt moordplan had, had hij wel ideeën over hoe dat moest gebeuren. De moord moest zo onopvallend mogelijk worden gepleegd, bijvoorbeeld in het bos te Schaesberg en liefst zonder getuigen. Daarmee wilde hij de pakkans zo klein mogelijk maken en, als het enigszins mogelijk was, de kans op veroordeling en gevangenisstraf ontlopen.

Maar de moord zoals Timmermans die op 9 april 1885 pleegde, zat geheel anders in elkaar. Zo wist hij al, toen hij 's morgens vroeg van huis vertrok, dat hij – mocht zijn huis zijn verkocht – nooit meer in Heerlen zou terugkeren. Hij hield er dus van begin af aan al rekening mee dat hij die zelfde dag zou worden opgepakt en in de gevangenis zou belanden. Uit een gesprek, dat hij enkele dagen voorafgaande aan de moord had met de Heerlense notarisclerk Lonissen, kan worden opge-

maakt dat hij daar niet alleen rekening mee hield maar dat eigenlijk ook wilde. Toen hij namelijk tijdens een avondwandeling met de notarisclerk sprak over een mogelijke executie van zijn huis, kondigde hij aan zich te zullen wreken. Vervolgens voegde hij daar aan toe dat als hij moest kiezen tussen leven in de vrije natuur of het cachot, hij de voorkeur gaf aan de kille muren van de gevangenis.¹⁰

In zijn oorspronkelijke ideeën over wraakneming wilde Timmermans een geschikte gelegenheid afwachten om de pakkans zo klein mogelijk te maken. Op donderdag 9 april deed hij precies het tegenovergestelde. Hij ontwikkelde op die dag in ongeveer anderhalf uur tijd maar liefst drie moordplannen achter elkaar. De drie plannen hadden met elkaar gemeen dat Timmermans geen enkele moeite deed om Van Oppen zo opvallend mogelijk te vermoorden. Integendeel, in alle drie de plannen geschiedde de moord op klaarlichte dag en was de kans op aanwezigheid van getuigen vrijwel honderd percent. Iemand die zoiets doet, maakt het niet uit of hij gepakt wordt. Sterker nog: hij lijkt erop uit te zijn om gepakt te worden!

Om aan arrestatie te ontkomen had Timmermans een geschikte gelegenheid moeten afwachten, zoals hij oorspronkelijk ook van plan was. Een aanslag op Van Oppen in een bos of op een mistige avond in een van de donkere steegjes van Maastricht, had hem zo'n kans geboden. Maar Timmermans wachtte die mogelijkheid niet af. Van Oppen moest hoe dan ook op die bewuste donderdag worden vermoord. Het moest op die dag gebeuren en op geen andere. Vandaar dat Timmermans licht in paniek raakte en radeloos werd toen de advocaat uitgerekend op die dag ziek bleek te zijn. Wat Timmermans betrof, mocht de aanslag geen dag langer worden uitgesteld. Dat zat opgesloten in zijn voorneemen toen hij op die donderdagochtend van huis vertrok. Dat voorneemen was zo robuust dat hij iedere barrière rücksichtslos elimineerde. De eerste barrière die hij tegen kwam, was de jonge advocaat Eugène van Oppen jr.

die Timmermans geen toegang tot zijn vader wilde geven omdat hij ziek was. Met messteken en revolvergeschoten werd hij aan de kant geschoven. De tweede barrière was de oudste dochter van Van Oppen die haar vader onder Timmermans vandaan wilde trekken. Door haar met messteken ernstig te verwonden werd ook deze barrière geslecht.¹¹

In het licht van het voorafgaande kan worden geconcludeerd dat wraakneming niet het enige motief was om Van Oppen te vermoorden. Het feit dat hij vooraf al wist dat hij nooit meer in Heerlen zou terugkeren, dat de moord daarom per se op die donderdag moest plaats vinden en hij er vervolgens helemaal niets aan deed om aan arrestatie en opsluiting te ontkomen, doet sterk vermoeden dat hij dat, bewust of onbewust, zo wilde. Daar uit kan worden afgeleid dat het niet alleen wraak was wat Timmermans tot zijn wandaad dreef. Er was méér. Maar wat?

Angst voor krenking en vernedering

Timmermans had jarenlang tegen Van Oppen geprocedeerd. Al die processen en vervolgens het schrijven van drie brochures had een sterke weerslag op zijn gezin gehad. Omdat hij zijn taak als winkelier had verwaarloosd, kwam zijn gezin in financiële problemen. In 1883 merkte hij daarover op: *‘De handel is vervallen tot een credietloos en onbeduidend vertiertje, waarmee mijne vrouw voortsukkelt en dat bij toenemend geldgebrek weldra zal ophouden’*.¹²

Zijn echtgenote, Maria Jozefa Merkelbach uit Heerlen, en zijn nog thuis wonende gehandicapte dochter hadden gedurende lange tijd geleefd in de verwachting dat alles goed zou komen. Maar naarmate de tijd verstreek, werden zij in die verwachting teleurgesteld en begonnen ze te jammeren en te weeklagen. Timmermans’ echtgenote verweet hem vooral het verlies van het vermogen en de goederen die zij in de huwelijksgemeenschap had ingebracht. Met bittere spot maakte ze hem belachelijk voor al zijn vruchteloze po-

Koning Willem III. De bezoekers tijdens het strafproces vonden dat Timmermans sprekend op de koning leek.

gingen om zijn recht te halen. Timmermans kon daar absoluut niet tegen. Hij voelde zich zo diep gekrenkt dat hij er bijna gek van werd. Vandaar dat hij zich wanhopig afvroeg: *‘Is zulk een toestand houdbaar? Is het niet om te vertwijfelen, om zineloos te worden?’*¹³

Toen Timmermans – waarschijnlijk om bij zijn vrouw iets goed te maken – de tuin kocht, kwam hij met de verkoper een betalingsregeling overeen waarbij zijn woonhuis als onderpand werd aangeboden. Dit woonhuis had zijn echtgenote van haar ouders geërfd en in de huwelijksgemeenschap ingebracht. Dat hij dit vervolgens als onderpand had aangeboden, mocht zijn vrouw absoluut niet weten. Daarom zei hij tegen de Heerlense apotheker De Hesselle: *‘Ik ben bij de notaris geweest,*

maar heb daar dingen gedaan of moeten doen, waarvan mijn vrouw niets mag weten!¹⁴ En inderdaad, zij zou hem zeker niet in dank hebben afgenomen dat hij het huis, dat zij van haar ouders had geërfd, als onderpand had aangeboden.

Dat Timmermans daar tegenover haar over zweeg, wijst erop dat hij haar dit niet durfde te vertellen.

Timmermans had echter alle reden om zich schuldig te voelen naar zijn vrouw, om op te biechten wat hij had gedaan, het boetkleed aan te trekken en om alles in het werk te stellen om een dreigende verkoop te voorkomen. Maar hij deed niets van dat alles. Wat hij wel van plan was, maakte hij begin april 1885 bekend aan de Heerlense logementhouder Clood. Toen Clood hem aanraade eindelijk een einde te maken aan die kwestie met zijn huis antwoordde Timmermans: *'Dat kan me iedere krankzinnige wel zeggen. Ik ga morgen naar Maastricht, laat me van mijn vrouw scheiden, dan ben ik een vrij man en ge zult eerstdaags van me horen, dat de ene bom tegen de andere is gevlogen, God geve, dat het mij lukt, dan zal ik die kerel, die 'Schinderhannes' van Maastricht!'*¹⁵

Angst leidt gedragsmatig tot vermindering. Wie bijvoorbeeld bang is voor spinnen, vermijdt spinnen. Wie bang is om te worden gekrenkt en vernederd, vermijdt het vertellen van pijnlijke waarheden. En dat was bij Timmermans het geval. Hij was doodsbang om zijn vrouw te vertellen dat hij haar huis had verkwaanseld. Door haar verwijten en bitter spot zou hij zich opnieuw diep gekrenkt en vernederd hebben gevoeld. En om die ondraagelijke pijn te vermijden verzweeg hij voor haar wat hij had gedaan. Om krenking en vernedering te ontlopen overwoog hij zelfs een echtscheiding.

Timmermans had adequaat gehandeld als hij zijn eigen stommiteiten kritisch onder de loep had genomen en deze met zijn vrouw had besproken. Dat zij hem vervolgens de huid had vol gescholden was niet meer dan zijn verdiende loon geweest. Want hij had

geblunderd en niemand anders. Maar Timmermans liet iedere vorm van zelfkritiek achterwege. In plaats van boos te zijn op zichzelf, projecteerde hij ten onrechte al zijn ongenoegen en agressie op zijn oude vijand, Eugène Van Oppen, die met de kwestie van zijn huis niets te maken had.

Toen Timmermans op die bewuste donderdag naar Maastricht ging, wist hij al vooraf dat als zijn huis was verkocht, hij nooit meer in Heerlen zou terugkeren. Hij wist dat zo zeker omdat hij het ergste wat hem kon overkomen wilde vermijden, namelijk een nieuwe en heftige confrontatie met zijn vrouw en de daarmee gepaard gaande krenking en vernedering. En dat kon hij alleen maar bereiken door Van Oppen diezelfde dag en in alle openheid te vermoorden. Dat alleen gaf hem de garantie dat hij op die zelfde dag nog in het cachot zou belanden en niet meer naar huis hoefde. En dat was precies wat hij, bewust of onbewust, wilde.

Karakter

Hoe was het in godsnaam mogelijk dat Timmermans zich zo diep gekrenkt kon voelen door de reacties van zijn echtgenote dat hij aan een verblijf in het cachot de voorkeur gaf boven een berouwvolle bekentenis aan haar? Wat zat erachter om, voor het zover was, een scheiding te overwegen om aan krenking te ontkomen? Was Timmermans' echtgenote dan zo'n verschrikkelijke kenau? Dat laatste is onwaarschijnlijk. Jarenlang had zijn vrouw bijvoorbeeld begrip getoond voor de schier eindeloze reeks van processen die door hem werden gevoerd. Bovendien is bekend dat zij lief, aardig en zacht was voor Timmermans' zwakbegaafde zoon uit zijn eerste huwelijk ondanks dat de jongen thuis voor heftige problemen zorgde. Ze voorzag de jongen zelfs geregeld van voldoende zakgeld.¹⁶

De oorzaak van zijn angst voor krenking lag dan ook niet bij zijn vrouw maar in Timmermans zelf, in zijn karakter. Zijn eigen strafpleiter, de advocaat-procureur mr. J.A.A.

Bosch uit 's-Hertogenbosch, zei tijdens het strafproces dat Timmermans 'een grooten eigenwaan' had.¹⁷ En de advocaat-generaal jonkheer mr. Th. Serraris beschuldigde Timmermans verschillende keren van hoogmoed. In alles wat hem overkwam, poneerde hij zich steeds als het onschuldige slachtoffer. Zelf had hij nooit wat gedaan. Zelfkritiek was hem geheel vreemd. Bovendien, zo zei Serraris, was hij er tuk op om in Heerlen 'le coq du village' te zijn. Hij moest altijd gelijk hebben en kon slechts in vrede leven als zijn haan koning kraaide.¹⁸ Dit wijst erop dat Timmermans een karakter had waarin narcistische trekken overheersten.

Narcisme

Het narcisme heeft zijn naam gekregen van Narcissus uit de Griekse mythologie. Hij was een knappe jongeman, die de liefde versmaadde van een nimf. Daarvoor werd hij gestraft door hem verliefd te laten worden op zijn eigen spiegelbeeld. Omdat die liefde onmogelijk was, kwijnde hij weg. Tenslotte stierf hij en veranderde in een bloem: de narcis. Hij werd verteerd door een verlangen dat nooit bevredigd kon worden. De term 'narcisme' geeft zo kernachtig de problematiek en tragiek weer van de narcistische zelfliefde.¹⁹

Kenmerkend voor de narcist is dat hij primair van zichzelf houdt en zich zelf geweldig vindt maar niet in staat is om een ander echt lief te hebben. Hij koestert een diepgaand patroon van grootheidsgedrag [in fantasie en/of gedrag], heeft grote behoefte aan bewondering en kan zich maar moeilijk in anderen verplaatsen. In zijn binnenste koestert hij een grandioos zelf dat hij in alle opzichten tracht te beschermen. De narcist leeft daardoor in een schijnwereld en doet er alles aan om die overeind te houden. Gedachten, gevoelens, gedragingen en situaties die deze schijnwereld kunnen aantasten, worden als een bedreiging beleefd en worden daarom kost wat kost vermeden.²⁰

Timmermans was een narcist. In zijn leven

speelde het overeind houden van die schijnwereld en het vermijden van alles wat die wereld kon bedreigen een doorslag gevende rol. Voor die conclusie zijn de volgende aanwijzingen gevonden.

- Timmermans schreef drie brochures waarin hij zijn gal spuwde over zijn voormalige advocaat. Maar geen enkele keer vroeg hij zich af wat hij zelf fout had gedaan. De gedachte aan eigen falen kwam niet eens bij hem op. Van enige zelfreflectie was in zijn brochures dan ook niets te bespeuren. Dat was geen onwil. Dat was pure onmacht voortkomend uit zijn streven om zijn grandioze zelf in stand te houden. Daarom koesterde hij ook de slachtofferrol.

- Verder had hij overspannen verwachtingen van zijn brochures. Hij stuurde ze naar diverse autoriteiten met de overdreven en onredelijke verwachting dat zijn stukken, die hij met grote inspanning had geschreven, serieus zouden worden gelezen en hem uiteindelijk recht zou worden gedaan. Dat het in de praktijk meestal niet zo gaat, kwam niet in hem op. Doorgaans verdwijnen dergelijke stukken namelijk in de een of andere bureaula of zelfs onmiddellijk in de prullenbak.

- Een narcist kan wel degelijk een liefdesrelatie hebben met een ander. Maar kenmerkend voor die liefdesrelatie is dat de partner geheel in dienst moet staan van de narcistische bevrediging. Een aparte positie als ander met eigen behoeften en rechten is niet toegestaan.²¹ Ofschoon we van Timmermans' partnerrelatie vrijwel niets weten, is het tekenend dat hij, buiten medeweten en zonder toestemming van zijn vrouw, haar huis als onderpand beschikbaar stelde. Omdat zij in gemeenschap van goederen waren getrouwd was daar, juridisch gezien, niets op tegen. Maar moreel gezien had zijn echtgenote er recht op dat hij dit eerst met haar had besproken en haar toestemming had afgewacht. Maar daaraan schonk hij geen enkele aandacht al voelde hij

drommels goed aan dat hij iets had gedaan wat niet in de haak was.

- Hoezeer hij zich, gedreven door zijn gevoel van eigen belangrijkheid, zelf iets kon wijs maken, blijkt ook uit zijn onbegrijpelijke en fatale nalatigheid voorafgaande aan de verkoop van zijn huis. Had hij een hypotheek op zijn huis geregeld en de verkoper van de tuin betaald, dan was er geen vuiltje aan de lucht geweest. Maar Timmermans regelde helemaal niets. Hij voelde zich namelijk zo bijzonder en speciaal dat hij zich niet kon voorstellen dat de verkoper hem een executie van zijn huis durfde aan te doen. En als de verkoper dat niet zou doen, zo dacht hij, kon hij opnieuw gaan onderhandelen over de aankoopprijs van de tuin. Kortom: Timmermans verwachtte van de verkoper een speciale en bevoorrechte behandeling.²² Maar, spijtig voor hem, hij overschatte zichzelf en onderschatte de verkoper. Daarmee toonde hij tevens dat hij, ten gevolge van zijn grootheidsgoedens, een aanzienlijk probleem had in het beoordelen van de werkelijkheid. Het was namelijk volstrekt reëel dat na jarenlang wachten, waarbij Timmermans keer op keer in gebreke was gebleven, de verkoper geen enkele clementie meer met hem had.

- In gesprekken met andere mensen vestigde hij steeds maar weer de aandacht op zijn eigen problemen. Daarbij vroeg hij zich niet af of anderen wel in zijn problemen geïnteresseerd waren. Hier manifesteerde Timmermans een duidelijk gebrek aan empathie dat zoveel narcisten eigen is.²³ Hij was niet in staat om aan te voelen of te herkennen of mensen wel echt geïnteresseerd waren.

- Een narcist heeft grote problemen met kritiek.²⁴ Kritiek wekt gevoelens van woede, schaamte of krenking. Bij Timmermans was dat duidelijk het geval. Zodra hij tegenwind kreeg, begon hij zelfs te dreigen. Dat laatste overkwam de logementhouder Cloot. Toen deze kenbaar maakte dat hij het volstrekt on-

zin vond dat Van Oppen iets met de dreigende verkoop van zijn huis te maken had, werd Timmermans agressief en begon hij dreigende tal uit te slaan. Boven zijn eigen huis maar óók dat van Cloot, zo zei hij, en boven het huis van alle heren die 's avonds het café van Cloot bezochten, kon wel eens een blauw vlammetje omhoog gaan! Dat was een regelrechte bedreiging met brandstichting.

- Hoe irreëel hij soms kon zijn door een totaal verkeerde inschatting te maken, blijkt ook uit het volgende voorbeeld. Hij was van alle kanten gewaarschuwd dat zijn huis zou worden geëxecuteerd. Met name de Heerlense notaris Smeets liet niet na hem te waarschuwen voor wat er dreigde te gebeuren. Zelfs op de dag van de executie, werden nog pogingen ondernomen om Timmermans een laatste kans te geven. Maar wat deed de Heerlense winkeleier? Hij ging er een paar dagen tussen uit en nam vervolgens aan dat de executie niet was doorgegaan. Ook hier zat zijn grandioze zelf hem dwars. Was hij gebleven en had hij de executie willen voorkomen dan had hij nederig door de knieën moeten gaan en op het laatste moment een hypothecaire lening moeten regelen. Maar tot zo'n nederige knieval was hij niet in staat.

- Toen zijn huis verkocht dreigde te worden, en zeker toen het verkocht was, waren gedachten over eigen schuld en schuldgevoelens het meest adequaat geweest. Maar zo ver kwam het niet. Ter bescherming van zijn grootheidsgoedens werden gedachten aan schuld en schuldgevoelens onmiddellijk geblokkeerd. Daarvoor in de plaats projecteerde hij automatisch alle schuld op zijn aartsvijand waardoor het waandenkbeeld ontstond dat Van Oppen zich op hem had gewroken voor zijn grievende publicaties.

- En zelfs dat waandenkbeeld was niet vrij van narcistische smetten. Dat Van Oppen zich aan Timmermans' publicaties ergerde, is vrijwel zeker. Maar bekend is ook dat hij

nooit iets tegen Timmermans heeft ondernomen. In zijn fantasie blies Timmermans het effect van zijn brochures echter zodanig op alsof het leek dat de advocaat door zijn stukken ten diepste gegriefd was. In de ogen van Timmermans was zijn voormalige advocaat zo diep geraakt dat hij uit wraak Timmermans' gezin wilde vernietigen.

De grote wreker

Toen Timmermans op de rechtbank te horen kreeg wat er met zijn huis was gebeurd, antwoordde hij geëmotioneerd: *Mijne vrouw en kinderen worden door de verkoop ongelukkig. Is het niet om razend te worden?*²⁵ Inderdaad, door zijn eigen nalatigheid en stomiteiten dreigde zijn gezin op straat te komen staan maar zo zag Timmermans dat niet. In zijn ogen was dat de schuld van Van Oppen die daar diezelfde dag nog voor zou moeten boeten.

Door zich op Van Oppen te storten, maakte hij zichzelf wijs op te komen voor zijn gezin dat nu vrijwel alles was kwijt geraakt. Die zienswijze bevestigde hij tijdens zijn arrestatie tegenover de politieagent Van Zutphen: *Ik zal vrijwillig mee gaan. Ik heb nu volbracht wat ik me had voorgenomen. Die ouwe moest eraan want hij is de schuld van het ongeluk van mijn vrouw en kinderen!*²⁶

Na de moord wierp hij zich dus op als 'de grote wreker', als 'de held' die opkwam voor de rampspoed die Van Oppen zogenaamd over zijn gezin had afgeroepen. Door zich op te offeren voor zijn eigen gezin verschaftte hij zich bovendien een nobel motief voor zijn wandaad. Hij rekende namelijk af met zijn aartsvijand en grote kwelgeest die zogenaamd zijn gezin in het ongeluk had gestort. Door zich te wreken voor het ongeluk van zijn gezin kon Timmermans zijn eigen gezicht redden en hoefde hij geen acht te slaan op zijn eigen kapitale blunders.

Zo stelde de moord hem opnieuw in staat zijn eigen grandioze zelf in stand te houden en te ontkomen aan de narcistische krenking

die hem ten deel zou zijn gevallen als hij de waarheid onder ogen had moeten zien. Dat verklaart ook waarom Timmermans zich na zijn daad opgelucht voelde. Tijdens het eerste verhoor na zijn wandaad door wachtmeester Engers van de Koninklijke Marechaussee zei hij: *Die ouwe bokkenrijder, als die maar kapot gaat dan heb ik satisfactie en heb ik mijn doel bereikt!*²⁷

Timmermans maakte zich zelf wijs op te komen voor zijn gezin maar in feite deed hij dat niet. Wat hij feitelijk deed, was dat hij zijn gezin, en dat in een situatie dat zijn gezin hem het hardst nodig had – als was het maar om uit te kijken naar vervangende woonruimte – ernstig dupeerde en in de steek liet. Maar zo'n verblijf in het cachot was hem liever dan een nederige en berouwvolle bekentenis aan zijn echtgenote. In dat laatste geval had hij er samen met haar de schouders onder kunnen zetten. Dan had hij pas echt laten zien wat zijn gezin hem waard was.

Het oordeel over de psychische toestand van de dader tijdens het strafproces

In het voorafgaande is een profiel geschetst van de dader. Zo'n profielschets kwam ook aan de orde op de tweede dag van het strafproces tegen Timmermans. Er ontstond zich een discussie over zijn psychische toestand tussen enerzijds de deskundigen, de Maastrichtse artsen Woltersom en Van Kleef, en het OM en anderzijds Timmermans' verdediger mr. Bosch. Psychologen of forensische psychiaters waren er niet bij betrokken omdat die in 1885 nog niet voorhanden waren.

De twee Maastrichtse artsen, die ook de lijkschouwing bij de slachtoffers hadden verricht, hadden zich beperkt tot een onderzoek naar enkele psychische functies. Biografie en karakter hadden ze geheel buiten beschouwing gelaten. Zij gingen op basis van hun onderzoek ervan uit dat Timmermans volledig toerekeningsvatbaar moest worden geacht. Hij had blijk gegeven van een geordende gedachtegang en een goed functionerend

Dr. L.T. van Kleef (1846-1928), een van de artsen die de lijkshouwing verrichtte en onderzoek deed naar de psychische toestand van Timmermans.

foto: RHCL, Maastricht

geheugen. Verstandelijk was hij meer dan gewoon ontwikkeld maar emotioneel was hij zeer verbitterd en geobsedeerd door het vermeende onrecht dat hem was aangedaan. Dat ging volgens de deskundigen echter niet zover dan van een vorm van geestesverwarring kon worden gesproken of van een belemmering van zijn vrije wil.²⁸

Wie echter het meeste werk had gemaakt van Timmermans' psyche, en eigenlijk de nog niet bestaande psycholoog verving, was Timmermans' verdediger. Hij had niet alleen de meeste bekende studieboeken van zijn tijd bestudeerd maar had zelfs gecorrespondeerd met vooraanstaande Duitse deskundigen.²⁹

Op grond van zijn onderzoek gaf hij allereerst een overzicht van feiten en gebeurtenissen uit Timmermans' leven die bepalend waren geweest voor zijn karaktervorming. Karakterologisch benadrukte hij vervolgens twee eigenschappen: achterdocht en eigenwaan.

De discussie spitste zich uiteindelijk toe op de vraag of de dader niet aan een manie leed. Volgens Bosch was dat het geval. Timmermans leed volgens hem aan '*querulante manie*'. Als hij naar de kenmerken van deze ziekte keek, zoals die in de studieboeken waren beschreven, zag hij daar Timmermans' levensverhaal in opgetekend. Ook de Duitse deskundigen die hij had geraadpleegd en aan wie hij de casus Timmermans had voorgesteld, hadden hem in zijn conclusie bevestigd.

Op grond van deze reacties was hij zelf ernstig gaan twijfelen aan de toerekeningsvatbaarheid van de dader en hij verzocht het Hof dan ook om een nieuw onderzoek in te stellen naar de psychische toestand van de verdachte. Vervolgens zette Bosch vraagtekens bij de deskundigheid van de artsen. Deze deskundigen waren bijvoorbeeld niet bekend met het genoemde ziektebeeld, noch hadden ze zich voldoende verdiept in de voorgeschiedenis van de dader. Ook hadden ze geen onderzoek gedaan naar de mogelijke invloed van erfelijke factoren. Daarom, zo oordeelde Bosch, diende het onderzoek dat ze hadden gedaan te worden gedaan door psychiaters en niet door gewone artsen.³⁰

De advocaat-generaal, jonkheer mr. Th. Serraris, verwierp de gedachte dat de dader zou lijden aan een geestesziekte. Volgens hem waren de grenzen tussen hartstocht en waanzin niet altijd scherp te trekken. Desondanks kwam men altijd weer met een nieuw soort manie op de proppen: pyromanie, kleptomanie, moordmanie, etc. En dan nu weer een nieuw soort: '*querulante manie*'. Als het zo was dat iedereen, die de beheersing over zijn hartstochten verloor, krankzinnig was dan kon men de gevangenis wel veranderen in krankzinnigengestichten!³¹

Op woensdag 26 augustus 1885 deed het Hof uitspraak in deze zo geruchtmakende zaak. Het verzoek van Bosch om een hernieuwd onderzoek in te stellen naar de psychische toestand van de dader werd afgewezen. Het Hof was van mening dat dit onderzoek voldoende was gedaan door de twee Maastricht-

Het Huis van Bewaring en Strafgevangenis aan de Sint Jorisstraat in 's-Hertogenbosch (links) waar Timmermans tot 20 november 1885 in detentie verbleef. Daarna werd hij naar Leeuwarden overgebracht.

foto: Stadsarchief 's Hertogenbosch

se artsen. Men achtte geen termen aanwezig om dit nog eens over te doen. Timmermans werd volledig toerekeningsvatbaar geacht.

Naar huidige maatstaven gemeten was Timmermans ziek

Volgens zijn advocaat was Timmermans ziek. Het OM en het Hof deelden die mening niet. Met de wetenschappelijke kennis van nu zou Timmermans' advocaat ongetwijfeld gelijk hebben gekregen. Timmermans leed aan een narcistische persoonlijkheidsstoornis. Een persoonlijkheidsstoornis wordt vooral gekenmerkt door rigiditeit.³² Deze manifesteert zich zowel in gedrag, denken en voelen. Ondanks dat de persoon in kwestie hiervan veel nadelen ondervindt, is hij niet in staat om daar verandering in aan te brengen.

Bij Timmermans was dat duidelijk het geval. Zijn eindeloos procederen, onder andere gevoed door zijn gekwetste rechtsgevoel en zijn onvermogen om een nederlaag te kunnen

accepteren, had op zeker moment meer nadelen dan voordelen. Het kostte hem handenvol geld, hij raakte een deel van zijn bezittingen kwijt, hij was niet meer in staat om adequaat voor zijn gezin te zorgen, hij verwaarloosde zijn dagtaak als winkelier, hij liep enorme reputatieschade op, hij werd door niemand meer serieus genomen, hij raakte sociaal geïsoleerd, hij kreeg problemen met zijn echtgenote en zijn zoon, hij voelde zich vaker zo depressief dat hij suïcide overwoog en... toch kon hij niet stoppen!

Bovendien leed Timmermans aan een waanstoornis. Een waan is een oncorrigeerbare foutieve overtuiging, die duidelijk in strijd is met de objectieve realiteit. Door de betrokkene wordt die overtuiging echter als een onwrikbare waarheid verdedigd.³³ Bij Timmermans ging het vooral om querulantenwaan, dat wil zeggen de overtuiging dat hij door anderen werd benadeeld. In de eerste plaats door Van Oppen die hij, ten onrechte, de schuld gaf van de verkoop van zijn huis.

Maar ook door de rechters die in zijn proces-
sen recht hadden gesproken. Volgens hem
waren ook zij partijdig geweest. Die overtuig-
ging hield hij tot het bittere einde vol. Toen
hij er tijdens het strafproces van beschuldigd
werd de moord op zijn voormalige advocaat
met voorbedachten rade te hebben gepleegd,
zei hij op de terugweg van het Gerechtshof in
's-Hertogenbosch naar de gevangenis badine-
rend tegen de daar verzamelde journalisten:
"Daar hebben ze nu een speech gehouden en
nog wel met voorbedachten rade!"³⁴

Als Timmermans zijn misdaad op de dag
van vandaag had gepleegd, zouden de hierbo-
ven beschreven overwegingen over Timmer-
mans' psyche beduidend méér aandacht heb-
ben gekregen dan dit het geval was in 1885.
Niet uitgesloten wordt dat hij dan een betere
kans zou hebben gehad om onder de maxi-
male straf uit te komen.

Zijn levenslange gevangenisstraf bracht
Timmermans door in de gevangenis te Leeu-
warden. Op 7 november 1887 overleed hij
daar aan keelkanker. In mei van dat jaar was
hij 58 jaar geworden. In Heerlen keerde hij
nooit meer terug.

Conclusie

Wraak was het motief voor de moord op de
Maastrichtse advocaat mr. Eugène van Op-
pen. Wraak is erop gericht om kwaad met

kwaad te vergelden. Maar achter het wraak-
motief van de moordenaar Cesar Timmer-
mans gingen dieper gelegen, waarschijnlijk
onbewuste, motieven schuil. Zijn wraakne-
ming werd gemotiveerd door zijn intense
angst voor krenking en vernedering. Bloot-
stelling aan de verwijten en spot van zijn
echtgenote werd door hem ervaren als een
aanval op zijn grandioze zelf. Dat bracht bij
hem zo'n ondragelijke, innerlijke pijn teweeg
dat hij er alles aan deed om daar aan te ont-
komen. Daarvoor pleegde hij in alle openheid
een afschuwelijke moord waardoor hij er ze-
ker van was dat hij niet meer naar huis hoefde
te gaan en in het cachot zou belanden.

Het was normaal geweest als hij zich daarn-
a schuldig had gevoeld en spijt had betoond.
Maar gevoed door zijn grote eigenwaan wa-
ren Timmermans dergelijke gevoelens vol-
komen vreemd. Hij voelde zich eerder opge-
lucht en had voldoening van zijn daad omdat
hij zich had 'opgeofferd' voor zijn vrouw en
gehandicapte dochter. Hiermee verschaft
hij zich een nobel motief voor zijn daad en
voelde hij zich eerder een held dan een mis-
dadiger. En in deze waanideeën volhardde
hij waarschijnlijk tot aan zijn dood.

* Dr. Frans Gerards is psycholoog, amateur-
historicus en lid van de redactie van het 'Het
Land van Herle'. Mr. Quinten van Riet heeft
een zelfstandige advocatenpraktijk in Venlo.

Noten

1. J. HABETS, 'Cronykje van het Hertogdom Lim-
burg sedert M.D.CCCXXX, *De Maasgouw* 97 [1978]
194-195.
2. C. TIMMERMANS, *Processen tegen de gebroeders
en mrs. advocaat-procureur Eug. Van Oppen en
advocaat Leo van Oppen te Maastricht of Toe-
standen in Limburg* [Heerlen 1881], 17-175. Een
ruime samenvatting van de door Timmermans
tegen mr. Van Oppen gevoerde processen
wordt gepubliceerd in: Frans M. Gerards en
QUINTEN VAN RIET, *Waarom en hoe iemand zijn
'HeerAdvocaat' vermoordde. Het barbaarse ein-
de van een top-advocaat* [Uitgeverij Mosea Ven-

lo ISBN 978-90-77579-34-3].

3. TIMMERMANS, *Processen*, 13-126.
4. C. TIMMERMANS, *Nogmaals mijne grieven. Be-
knopt overzicht der processen* [Heerlen 1883], 28-
29.
5. C. TIMMERMANS, *Nogmaals mijne grieven*, 32.
6. N.N., *Cesar Timmermans vóór 't Gerechtshof te
's-Hertogenbosch* [s-Hertogenbosch 1885], 8.
Dit verslag van het strafproces stemt in hoge
mate overeen met het nog bestaande, originele
verslag van het strafproces. Zie: BHIC 's-Herto-
genbosch, *Gerechtshof 's-Hertogenbosch*, 1838-
1930, inv.nr.: 124, rolnummer 9.

7. N.N., *Cesar Timmermans*, 14-15.
8. N.N., *Cesar Timmermans*, 6.
9. N.N., *Cesar Timmermans*, 20.
10. N.N., *Cesar Timmermans*, 10.
11. N.N., *Cesar Timmermans*, 2, 4.
12. C. TIMMERMANS, *Nogmaals mijne grieven*, 31.
13. C. TIMMERMANS, *Nogmaals mijne grieven*, 32.
14. N.N., *Cesar Timmermans*, 10.
15. N.N., *Cesar Timmermans*, 9-10
16. C. TIMMERMANS, *Processen*, 143-148.
17. N.N., *Cesar Timmermans*, 18.
18. N.N., *Cesar Timmermans*, 14.
19. A. LOWEN, *Narcisme. De ontkenning van het ware zelf* [Cothen 1991], 34; J.H. THIEL, 'Psychoanalyse en psychotherapie op analytische grondslag bij narcistische problematiek', in: R.A. PIERLOOT en J.H. THIEL, *Psychoanalytische therapieën* [Deventer 1986], 161.
20. A. MILLER, *Het drama van het begaafde kind. Een studie over het narcisme* [Bussum 1983], 44-45.
21. J.H. THIEL, 172.
22. Het gevoel hebben bijzondere rechten te hebben dat wil zeggen de onredelijke verwachting hebben van een uitzonderlijk welwillende behandeling of een automatisch meegaan met zijn of haar verwachtingen is één van de negen hoofdkenmerken van een narcistische persoonlijkheidsstoornis. Zie: Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie, *Beknopte handleiding bij de Diagnostische Criteria van de DSM-IV* [Lisse 1995], 343.
23. Het gebrek aan empathie, dat wil zeggen het ontbreken van de bereidheid de gevoelens en behoeften van anderen te erkennen of zich ermee te vereenzelvigen is eveneens een belangrijk kenmerk van de narcistische persoonlijkheidsstoornis. Zie: *Beknopte handleiding*, 343.
24. Voorheen werd dit zelfs als eerste criterium voor de aanwezigheid een narcistische persoonlijkheid genoemd. Zie: G.A.S. KOSTER VAN GROOS en SWETS & ZEITLINGER, *Beknopte handleiding bij de Diagnostische Criteria van de DSM-III-R* [Amsterdam/Lisse 1988], 215.
25. Timmermans deed deze uitspraak tegen mr. Hanlo, Officier van Justitie bij de rechtbank Maastricht, nadat hij had vernomen dat zijn huis was verkocht. Zie: *Limburger Courier*, 20 augustus 1885,3.
26. BHIC 's-Hertogenbosch, *Gerechtshof's-Hertogenbosch*, 1838-1930, inv.nr.: 124, rolnummer 9, 15.
27. BHIC 's-Hertogenbosch, *Gerechtshof's-Hertogenbosch*, 1838-1930, inv.nr.: 124, rolnummer 9, 17.
28. N.N., *Cesar Timmermans*, 7.
29. N.N., *Cesar Timmermans*, 18-21. Jammer genoeg wordt in het verslag van het strafproces niet vermeld met welke Duitse deskundigen mr. Bosch contact heeft gehad. Querulantenwaan was in de tweede helft van de 19de eeuw in Duitsland een thema dat onder psychiaters veel aandacht genoot. Bekende namen waren Richard Freiherr von Krafft-Ebing [1840-1902], Johan Ludwig Casper [1796-1864] en Emil Kraepelin [1856-1926]. Zie hierover: R. SCHWOCH en H.P. SCHMIEDEBACH, "Querulantenwahnsinn", *Psychiatriekritik ond Öffentlichkeit* om 1900, *Medizinhistorisches Journal* 42[2007] 30-60.
30. N.N., *Cesar Timmermans*, 23.
31. N.N., *Cesar Timmermans*, 22.
32. J.E. YOUNG, *Cognitieve therapie voor persoonlijkheidsstoornissen. Een schemagerichte benadering* [Houten 1999], 7-9.
33. R.J. VAN DEN BOSCH, Schizofrenie en andere psychotische stoornissen, in: W. VANDEREYCKEN, C.A.L. HOOGDUIN en P.M.G. EMMELKAMP, *Handboek Psychopathologie, deel 1, Basisbegrippen* [Houten/Zaventem 1994], 151-155.
34. *Limburger Courier*, 29 augustus 1885.

‘Het Moet’

Clemens Meuleman (1871-1932), de eerste geneesheer-directeur en grote voorvechter van de Heerlense Vroedvrouwenschool

DOOR MARK VAN DIJK*

Op 21 november 2009 werd in Heerlen in het monumentale pand van de voormalige ‘Vroedvrouwenschool’ op de Hooghees (Heerlerbaan) een jubileumboek over ‘Honderd jaar Moederschapszorg in Zuid-Limburg’ aangeboden. Een zeer toepasselijke plaats, want zo’n zeventig jaar lang bestierde de Vereniging, later Stichting Moederschapszorg, hier een (katholieke) opleiding tot verloskundige, kraamverpleegster en kraamverzorgster, gecombineerd met een aantal klinieken. In dit boek is ook een hoofdstuk met korte biografieën over belangrijke en/of markante personen van deze instellingen opgenomen. Voor een deel zijn deze teksten gebaseerd op wat de auteurs J. Jamar, P. Boselie en C. van der Putten in hun artikelen over deze personen boven water hebben gekregen.¹ De bijdrage over Clemens Meuleman moest stevig worden ingekort. De redactie vond het de moeite waard om hier de oorspronkelijke versie te plaatsen.

Meuleman werd geboren in Zwolle op 13 maart 1871. Hij studeerde bij professor Treub aan de Universiteit van Amsterdam en deed daar in maart 1902 zijn artsexamen. Hij vestigde zich in mei 1902 als arts in Leiden en specialiseerde zich verder in het vak tot ‘gynaecoloog-obstetricus’. Hij promoveerde in juni 1903 op een proefschrift over de behandeling van ‘*Placenta praevia*’. Hij werd datzelfde jaar gekozen in de gemeenteraad van Leiden, samen met mr. Aalberse.² Ook ging hij als assistent aan de slag aan de universiteitskliniek in Leiden.

In 1911, nadat zijn aanstelling in Heerlen zeker was geworden, nam Meuleman ontslag uit zijn praktijk. Hij nam verlof om de vooraanstaande gynaecologische instellingen in Europa te bezoeken en zijn kennis verder te verrijken.³ Hij was in het buitenland voor verdere specialisering, studie en werk; zo weten we dat hij zeker een half jaar in Wenen heeft gewoond.⁴ Mogelijk heeft hij zich pas in 1912 daadwerkelijk in Heerlen gevestigd.

Hoe de contacten met Heerlen tot stand

zijn gekomen, is niet geheel duidelijk. Maar ongetwijfeld hebben Meulemans Klarenbeekse connecties er mee van doen gehad.

Klarenbeekse club

Deze ‘club’ was een gezelschap van jonge, getalenteerde, maar vooral ook vooruitstrevende katholieken [‘Schaepmannianen’] die in het Arnhemse hotel Klarenbeek sinds 1899 geregeld bijeen kwam om de situatie van het katholieke volksdeel te bespreken. Deze groep, zonder uitzondering mannen, vormde later niet enkel de *fine fleur* van de katholieke intelligentsia, maar ook een machtig netwerk. Hun glanzende carrières werden vrijwel allemaal beïnvloed en gestimuleerd door de Klarenbeekse vriendenclub. Want vrienden waren het: vele connecties en vriendschappen duurden een leven lang.

Eminent waren personen als jhr. mr. Ch. Ruys de Beerenbrouck, later de eerste katholieke minister-president [1918-1925], mr. P.J.M. Aalberse, minister van Arbeid, Handel en Nij-

verheid in het kabinet Ruys de Beerenbrouck en dr. A. Ariëns, priester, parlementariër en grondlegger van de Katholieke Arbeidersbeweging. Vooraanstaand in Limburg werden bijvoorbeeld dr. Laurentius Schrijnen, priester en later bisschop van Roermond, dr. J. Poels, priester, docent en later als 'Hoofdaalmoezenier van Arbeid' zeer invloedrijk in de Mijnstreek. Architect Jan Stuyt werd door zijn Klarenbeekse vrienden overgehaald in Heerlen en de Mijnstreek te gaan werken. En vanaf een onbekend tijdstip maakte de arts Meuleman ook deel uit van dit machtige netwerk. Maar niet van de *inner circle*: op groepsfoto's en naamlijsten van de bijeenkomsten komt hij niet voor.⁵

Meuleman's belangrijkste vriend uit deze 'club' was mr. Petrus Josephus Mattheus Aalberse [1871-1948]. Hun leven lang bleven zij nauwe contacten onderhouden en logeerden zij ook geregeld bij elkaar. Zij kenden elkaar al uit hun studententijd, toen zij beiden voorzitter waren van een RK studentenvereniging in Leiden, alwaar zij later ook samen hun in-trede maakten in de gemeenteraad. Ze waren ook leeftijdgenoten: beiden geboren in 1871. De 'Liesjes' – de echtgenote van Meuleman heette Elize, die van Aalberse Elisabeth – waren goede vriendinnen. Net als Meuleman was Aalberse zeer sociaal bewogen. Voor deze katholieke voormannen betekende dat destijds dat zij van mening waren, dat de katholieke geloofsgemeenschap en zijn leiders nooit de ogen mochten sluiten voor de grote maatschappelijke problemen van hun tijd. Aalberse werd één van de grondleggers van de Katholieke Sociale Aktie, het *Katholiek Sociaal Weekblad* [waarin Meuleman ook publiceerde] en de RK Sociale Studieclub.⁶

Moederschapszorg naar Heerlen!

Begin 1909 pleitte Meuleman op de Katholieke Sociale Dagen in Rotterdam ten gehore van een invloedrijk en enthousiast publiek voor de oprichting van een RK Vroedvrouwenschool beneden de Moerdijk. Ongetwij-

Dr. Clemens Meuleman (1871-1932).

foto : Collectie Rijckheyt

feld betreft het hier een geregisseerde actie van de katholieke voormannen. In januari 1909 was mr. Charles Ruys de Beerenbrouck, als voorzitter van de nv Het Limburgsch Ondersteuningsfonds, gemachtigd over te gaan tot de oprichting van een vereniging ter bevordering van de komst van een kweekschool voor vroedvrouwen te Maastricht.⁷ Die vereniging kwam er inderdaad. Ruys de Beerenbrouck was zo handig de oprichtingsdatum te laten vallen op 30 april 1909, de geboortedatum van kroonprinses Juliana. De minister van Binnenlandse Zaken had reeds rijkssteun toegezegd. De provincie wilde ook wel meewerken. Maar de Maastrichtse gemeenteraad was minder enthousiast en vreesde voor hoog oplopende kosten. Toen dit in Heerlen bekend werd, sprong men onmiddellijk op de trein. Men deed een aanbod dat de Vereniging [later 'Moederschapszorg'] niet kon weigeren. Snel werden statutaire wijzigingen doorgevoerd. Die kweekschool ging er komen, echter niet in Maastricht, maar in Heerlen.

Meuleman werd door ‘Moederschapszorg’ tijdens de bestuursvergadering van 19 mei 1911 tot directeur van de op te richten en te bouwen R.K. Kweekschool voor vroedvrouwen benoemd, met een jaarwedde van 5000 gulden en vrije inwoning. De pers is enthousiast: ‘Meuleman is een bekend specialist-gynaecoloog, een man die ook op sociaal gebied van zich deed spreken en bijzonder ook als lid van den Leidschen gemeenteraad voor de katholieke zaak zich verdienstelijk heeft gemaakt.’⁸

Zoals alle begin, was ook het begin in Heerlen moeilijk. Er kwam een gebouw aan de Akerstraat, grenzend aan het ziekenhuis. Met de congregatie van de Kleine Zusters van de H. Joseph werd overeengekomen dat deze ondersteuning zou leveren. De huisvesting bleek echter al snel te klein, en er waren constant financiële problemen. De hulp van de congregatie liet, in de ogen van Meuleman, te wensen over: zij waren ook simpelweg niet opgeleid voor dit specifieke werk in de kweekschool annex kliniek. De verhou-

ding met de invloedrijke rector Driessen en het naburige ziekenhuis St. Joseph was niet optimaal. De aldaar gevestigde Kneippkuur en ‘kruidendokter’ broeder Aloysius achtte Meuleman een ‘broeinest van kwakzalverij’.

Meuleman schakelde zijn machtige RK netwerk in om hem te steunen. En met succes.⁹ Er kwamen middelen en mensen om elders in Heerlen, fraai gelegen op de Hooghees [Heerlerbaan], een grootse nieuwbouw te plegen. Daar trok men in 1923 in, om er 70 jaar te blijven.

Bieverkiezingen

Zoals gezegd zaten Aalberse en Meuleman ook samen in de Leidse gemeenteraad. In 1913 deed Meuleman ook een poging om in de gemeenteraad van Heerlen te komen. Op 6 maart [‘vacature Van der Velden’] kon hij het niet opnemen tegen Leo Packbiers, de kandidaat van de invloedrijke RK Kiesvereniging, omdat hij zijn lijst te laat had ingeleverd.¹¹ Pikant hierbij is dat Meuleman later opmerkt

Bezoek van koningin Wilhelmina en prins Hendrik aan de Vroedvrouwenschool aan de Akerstraat op 28-6-1913.
foto: Collectie Rijkheyt, Heerlen

Elisabeth van Thüringen [1207-1231], de Zorgheilige met de Rozen

Elisabeth van Thüringen werd geboren als Hongaarse koningsdochter en bracht haar jeugd voornamelijk door op de befaamde Wartburg in Thüringen. Daar trouwde ze Ludovicus IV, landgraaf van Thüringen, die later eveneens heilig verklaard zou worden.

In 1226 stond zij de armen bij tijdens een hongersnood. In 1227 werd ze weduwe, vervolgens weggejaagd van de Wartburg en trad in bij de derde orde van Franciscus in Marburg. Ze stichtte een hospitaal en stierf tijdens de verzorging van zieken en armen in het klooster door al te strenge ascese. Ze werd bekend als 'de koningin die bedelaars diende'. Toen haar echtgenoot, die tegen haar strenge ascese was, haar eens onderzocht vond hij geen voedsel maar rozen.

Vier jaar na haar dood werd ze heilig verklaard, vooral vanwege haar liefdadigheid en haar drang om armen en zieken te steunen. Na haar heiligverklaring begon men met de bouw van de St-Elisabethskerk in Marburg. Belangrijke relieken, zoals haar hoofd, worden bewaard in de Elisabethinen-Kirche in Wenen. Op afbeeldingen zien wij haar vaak als jonge vorstin in rijk gewaad, met kroon op het hoofd en twee kronen op een boek dat zij in haar hand houdt. Deze kronen symboliseren haar koninklijke afkomst, strenge vroomheid en kuisheid binnen het huwelijk. In haar andere hand houdt zij dikwijls een model van de kerk in Marburg. Vaak worden ook rozen afgebeeld in een slip van haar gewaad. Ze wordt ook afgebeeld in de kleding van de derde orde. Als teken van haar liefdadigheid heeft zij een brood of vis bij zich, of een tinnen kruik waarmee zij de behoeftigen laafde. Aan haar voeten zit een zieke bedelaar die zij verzorgt. Ze is de beschermheilige van onder meer armen en behoeftigen, zieken en ziekenhuispersoneel; vele ziekenhuizen zijn naar haar vernoemd. Maar ook instellingen en gebouwen van liefdadigheid en verzorging, charitatieve instellingen en de orde van Elisabethinnen. In Nederland kennen wij haar bijvoorbeeld als beschermheilige van de kathedrale kerk van Rotterdam, maar vooral ook van de St. Elisabethsvloed. Dat was een verwoestende stormvloed die plaatsvond in de nacht van 18 op 19 november 1421 en onder meer de Biesbos deed ontstaan.¹⁰

In Heerlen werd de kliniek voor gynaecologie en verloskunde, beter bekend als de 'Vroedvrouwenschool', naar haar vernoemd. Ook de kapel op het terrein werd naar haar genoemd. Haar feestdag was vroeger 19 november, maar tegenwoordig 17 november. Op deze dag werden vroeger steevast [kerkelijke] festiviteiten georganiseerd. Leny Thelen-Ritzerfeld put uit haar dierbare herinneringen aan de Hooghees: 'Een keer per jaar was er processie, op het feest van H. Elisabeth. We mochten dan mee in onze witte communiejurkjes met kransen in het haar van zelf geplukte bloemen, waarvan we de dag ervoor slingers gevlochten hadden. Het maakte op ons kinderen veel indruk, want op de kamers en zalen stonden moeders met dik buikje en sommige met een baby op de arm in de deuropeningen naar de processie te kijken.'

Laat 19de-eeuwse devotieprent van de heilige Elizabeth.

dat de RK Kiesvereniging voor het overgrote deel uit oud-Heerlenaren bestaat, die het dus voor het zeggen hebben.¹²

In juli 1913 verloor hij van mr. dr. Frowein, na de briljante en eigenzinnige mr. Haex de tweede mijndirecteur in de Heerlense gemeenteraad. De verslagen van de vergaderingen van de RK Kiesvereniging in de aanloop naar deze verkiezing tonen Meuleman als een scherp debater, en zeer to the point. Zo rekent Meuleman even voor dat het merendeel van de katholieke kiesgerechtigden in Heerlen bestaat uit 'nieuwe Heerlenaren'. En met humor: enkele malen krijgt hij de lachers op zijn hand. Maar ook hier werd gewag gemaakt van een anoniem stroobiljet dat opriep tot verzet tegen de 'vreemdelingen'.¹³

Opmerkelijk is dat in beide verkiezingsronden, maar vooral in maart, de RK Kiesvereniging zich met afschuw heeft uitgesproken over de 'Bier- en jeneververkiezingen' van oktober 1911 in Heerlen. Hierbij werd voornamelijk bedoeld op de campagnes van herbergiers en caféhouders, voornamelijk uit Heerlerheide. Met name werd bedoeld op dhr. Leers. Hierbij speelden niet enkel lokale sentimenten [Heerlen versus Heerlerheide] een rol, maar ook het feit dat Leers zich zonder de goedkeuring van de RK Kiesvereniging kandidaat had gesteld. Hij was dus min of meer een katholieke dissident.

Op zondagavond 2 maart had de heer Schreurs uit Roermond in het patronaat een rede gehouden over 'Drank en Verkiezingen'. Hij was lid van het 'Kruisverbond', waarmee het Limburgs Kruisverbond, de katholieke drankweer, zal zijn bedoeld. Als Schreurs tevens priester was, dan was hij mogelijk een lid van het Limburgs Priesterkruisverbond.¹⁴ Op basis van bierproductiecijfers uit Maastricht toonde hij aan hoe rijkelijk de drank vloeide in de aanloop naar gemeenteraadsverkiezingen. Uiteraard waarschuwde hij tegen herhaling in Heerlen: 'Houdt Limburg hoog, redt Heerlen's eer!' Op verzoek van de RK Kiescommissie verklaarden de heren Leers en Packbiers dat zij geen drank zouden

schenken ten bate van hun verkiezingscampagnes.¹⁵ Of dat geholpen heeft? Op 8 maart bericht de Limburger Koerier dat de kandidaat van de RK Kiesvereniging een schitterende overwinning heeft behaald, maar ook dat het bier weer rijkelijk had gevloeid. Die kandidaat van de 'K.K.' [Katholieke Kiesvereniging] was... de heer Packbiers uit Passart-Nieuwenhagen.¹⁶

Spotprent op een van de vele 'bierverkiezingen' in Limburg, door A. Hahn. Collectie: Katholiek Documentatie Centrum, Nijmegen.

Toezicht op Tuberculose

Voor zover bekend zou Meuleman na 1913 nooit meer een poging doen om in de Heerlense gemeenteraad te komen. Wel bleef hij in zeker één gemeentelijke commissie actief: de commissie van Toezicht op de Tuberculose-bestrijding. In 1919 maakten ook de artsen F. de Wever en A. Widdershoven deel uit van deze commissie, die onder leiding stond van dr. B. Schiphorst. Hij werd geassisteerd door de enquêtrice-huisbezoekster zuster Genoveva; ook andere verplegenden werden bij de 'Congregatie van den H. Joseph alhier' geron-

seld en kregen een verpleegstersopleiding. In totaal werden dit jaar 12.106 verplegingsdiensten in 373 gezinnen verricht. In het begin van dat jaar waren 56 patiënten ingeschreven: 16 mannen, 16 vrouwen en 24 kinderen. In de loop van dat jaar volgden nog 93 patiënten, 16 mannen, 29 vrouwen en 48 kinderen. Zeer positief was de ingebruikname van het nieuwe wijkgebouw: 'Het nieuwe wijkgebouw der Vereniging werd gedurende het jaar voltooid en op 1 juli, na plechtige inzegening door den Hoog Eerw. Heer Pastoor-Deken, in gebruik genomen. Dit gebouw, waaraan de Vereniging groote behoefte had, is eenvoudig maar doelmatig ingericht. Naast eene wacht- en spreekkamer, welke verbonden zijn door een tweetal kamertjes, is een ruim magazijn voor verplegingsartikelen. Onder het geheele gebouw is een ruime kelder, welke verdeeld is in drie deelen benevens een kast voor het ontsmetten van goederen en een tweetal gummikasten. De zeer ruime bovenwoning staat geheel vrij van het benedengedeelte.' Men spreekt hier over het oude Groene Kruisgebouw in de Kapelaan Berixstraat. De commissie was ook werkzaam op het terrein van

woningverbetering, sputumproflaxe en ontsmettingen. En ook met de verbreiding van kennis aangaande de tuberculose en haar bestrijding. Hiertoe werden onder andere 'meerdere stellen wandkaarten en de bekende kartonnetjes 'Niet Spuwen' op diverse plaatsen aangebracht.'¹⁷

Ongehuwd zwanger?

Een aparte vermelding verdient het feit van Meuleman zich vanaf het prille begin sterk heeft gemaakt voor een volwaardige opvanggelegenheid voor ongehuwde moeders en hun kinderen in een speciaal 'doorgangshuis'. Hij was van mening dat moeder en kind, waar mogelijk, verenigd moesten blijven en dat de kinderen bijvoorbeeld niet naar een weeshuis dienden te worden overgebracht. Dit was een voor die tijd vooruitstrevende gedachte.¹⁸ Het kwam hem op kritiek te staan uit de orthodox-katholieke hoek, bijvoorbeeld van jhr. mr. Ruys de Beerenbrouck, de machtige voorzitter van Vereniging RK Moederschapszorg. Maar Meuleman stond pal voor zijn opvattingen. En desnoods lapte hij dan

Detail van de huidige gevel van Kapelaan Berixstraat 16 in Heerlen, lange tijd het eerste wijkgebouw van het Groene Kruis. *foto: Ton van Mastrigt*

De in 1923 geopende Vroedvrouwenschool aan de Zandweg op Hooghees. foto: Collectie Rijkzucht, Heerlen

regels en wetten aan zijn laars.¹⁹ Later ging hij zelfs een stap verder door te pleiten voor een wettelijke uitkering aan de ongehuwde moeder. Het doorgangshuis kwam er, maar bleef een enigszins aparte organisatie binnen het grotere geheel van de 'Vroedvrouwenschool', los van koepel Moederschapszorg, en functioneerde in Heerlen tot in 1973, later onder de namen 'Centraal Katholiek Moederhuis' en 'Huize Hooghees'.

Meuleman was een groot tegenstander van het zogeheten Neo-Malthusianisme.²⁰ Deze beweging streefde naar geboortebeperking als medicijn tegen de sociale en economische wantoestanden van [te] grote gezinnen, overvolle steden, en de [vermeende] overbevolking in het algemeen. Niet toevallig was deze stroming ontstaan in en rond de grote Engelse industriesteden in de 19e eeuw. In 1882 werd ook in Nederland een 'Nieuw-Malthusiaanse Bond' opgericht.

Anders gezegd: hij was dus tegen geboortebeperking en vóór grote gezinnen. Wellicht welbegrepen eigenbelang voor een vrouwenarts en directeur van een verloskundige kliniek en een vroedvrouwenopleiding? In katholieke kringen was dit een gangbaar

standpunt. Maar ook overwegingen van andere aard speelden een rol: 'Gaan we verder die richting uit [van vergaande geboortebeperking en zwangerschapsonderbreking, MvD], dan is het met het Nederlandsche ras in de verre toekomst gedaan'.²¹

Gerespecteerd vechter

Meuleman was niet alleen gerespecteerd, maar ook gevreesd. De Vroedvrouwenschool was zijn levenswerk. Er werd gezegd dat de oudste oud-leerlingen lang de neiging bleven houden om te spreken van 'De school van Meuleman', als zij de Wilhelminaschool bedoelden. Hij was een imponerende persoonlijkheid die blijkbaar niet snel werd vergeten.²² Meende hij te ontwaren dat iets of iemand de belangen van zijn instituut niet voldoende [h]erkende, dan kon hij onaangenaam worden.

De relatie tussen Meuleman en Stuyt bijvoorbeeld, de bouwer van 'zijn' vroedvrouwenscholen, was in het algemeen goed. Zeker zo lang als Stuyt deed wat Meuleman voor ogen had. Dat was niet altijd het geval. Zo was het jaar 1923 niet alleen het jaar van

De kapel bij de Vroedvrouwenschool tijdens een gebeurtenis waarvoor deze speciaal bedoeld was: de doop van een van de vele kinderen die er zijn geboren. De door Meuleman daarom felbegeerde kapel kwam eerst gereed na zijn overlijden. Ook de oorspronkelijke architect Jan Stuyt mocht de inzegening ding op 16 december 1934 niet meer meemaken.

foto: Collectie Rijckheyt, Heerlen.

68

de feestelijke opening van de grootse nieuwbouw op de Hooghees, maar kende ook een prachtige zomer. Meuleman wilde zonwering voor zijn directeurswoning, maar ook voor de kliniek. Kenmerkend is hoe hij daarover aan Stuyt schrijft: 'Mijn vrouw beweert dat Gij uit esthetisch oogpunt ons liever een zonnesteek ziet krijgen. Intusschen kunt gij uwe bezwaren tegen het meer of minder mooie van het geval gerust ter zijde houden, de zonbescherming moet komen.' Maar de heren wisten natuurlijk dat zij op elkaar aangevoelen waren en samen iets moois tot stand hadden gebracht. Toen architect en concurrent F. Peutz in een speciale uitgave over de mijnstad Heerlen van het tijdschrift 'Mijnen'

in 1932 commentaar leverde op het werk van Jan Stuyt en zich weinig enthousiast toonde over de Vroedvrouwenschool, reageert Stuyt in een brief aan amice Meuleman: 'Hebt u gelezen wat F. Peutz schrijft in "Heerlen" over de Vroedvrouwenschool. Moet die meneer niet eens afgedroogd worden?'

St. Elisabethkapel

Meuleman was van mening dat het complex niet geheel voltooid en rooms-katholiek was, zolang er geen volwaardige, vrijstaande kapel met een gepaste meubilering was gevestigd. De noodkapel was ondergebracht onder de houten overkapping van één van de zolders, primitief, in de winter koud en vochtig, 's zomers veel te warm.²³ Het geheel droeg de toepasselijke [bij]naam O.L. Heer op Zolder. Financiering van een nieuw godshuis van overheidswege was, zeker in de crisisjaren na 1929, vrijwel ondenkbaar. Bij het besluit tot de bouw van het nieuwe complex in 1917 zou ook uitdrukkelijk zijn bepaald dat het rijk daarvoor geen gelden ter beschikking zou stellen.²⁴ Met hart en ziel stortte Meuleman zich op de verwezenlijking van deze droom. Daartoe richtte hij een Kapelfonds op, met de Meulemansiaanse naam 'Het Moet'. Met overgave nam hij de fondsenwerving op zich. Overal en bij iedereen bedelde hij ongegeneerd voor de nieuwe kapel, er werd een grote loterij georganiseerd en hij verzocht aan alle Nederlandse katholieke parochies te preken ten bate van de kapel.

Meuleman zou de voltooide kapel niet meer aanschouwen. Hij overleed vrij plotseling op 10 oktober 1932. Hierna werd de bouw en meubilering van de kapel óók en vooral als eerbetoon aan Meuleman gezien. Uit het 'In Memoriam' van Aalberse: 'Nog enkele maanden en met de bouw zou zijn begonnen. De plannen met kunstzin devotelijk voorbereid liggen ter uitvoering gereed. Thans zullen ze uitgevoerd worden [...] allereerst Gode ter eer, zoals zijn zuivere wens was, maar thans ook te zijner herdenking. Daarvoor te zorgen

is een eereplicht voor allen, die hem moeten danken [...]. En dan moge naast het beeld van Sint Elizabeth ook komen te staan het beeld van Sint Clemens, zijn heilige patroon, hem ter eere.²⁵ Aalberse werd verhoord: onder Meulemans opvolger Lubbers werd de fondsenwerving krachtig voortgezet. En de kapel kwam er. De plechtige eerste steenlegging vond plaats op 16 december 1934.²⁶

Zwanenzang?

1932 werd letterlijk en figuurlijk een bewogen jaar voor Meuleman. Het voortbestaan van de Vroedvrouwschool werd nu rechtstreeks bedreigd. In het kader van grote bezuinigingen op de rijksbegroting in deze crisisjaren had de zogeheten 'Commissie Welter' geadviseerd één van de kweekscholen voor vroedvrouwen in Nederland te sluiten. De andere instellingen waren van mening dat

het dan maar die in Heerlen moest zijn. Maar Meuleman wist deze aanval te pareren en het voortbestaan van 'zijn' RK kweekschool te bewerkstelligen.²⁷

Het werd zo'n beetje Meulemans laatste kunststukje. Maar de bedreiging van het voortbestaan van zijn Vroedvrouwschool had hem geraakt. Hij moest het eigenlijk al langer rustiger aan gaan doen, zeker nadat er gezondheidsproblemen waren geconstateerd. Meuleman stierf, nog vrij plotseling, op de vroege ochtend van 10 oktober 1932. Hij was Officier in de Orde van Oranje-Nassau en Ridder in de Orde van de H. Gregorius de Grote.

De 'Meulemanbank'

Vanzelfsprekend werd de grondlegger op de Hooghees op gepaste wijze herdacht. Vrienden en verwanten hadden op een centraal

Onthulling van de plaquette met de afbeelding van dr. C.L. Meuleman, stichter van de Vroedvrouwschool, door mr. Aalberse, minister van Staat op 16 december 1934. Van links naar rechts: deken Nicolay, G. J. Lubbers, geneesheer-directeur, burgemeester M. van Grunsven, voorzitter algemeen bestuur, ir. Edixhoven, (Mijn Laura), H.J. Dupont, penningmeester dagelijks bestuur, pastoor Lenders en J. M. A. Zoetmulder, regeringscommissaris. foto: Collectie Rijkshy, Heerlen

Burgemeester van Grunsven legt ter nagedachtenis aan Meuleman bij het 40-jarig jubileum van Moeder-schapszorg een krans bij de Meuleman-bank. Momenteel is de bank in het ongereede geraakt. Meuleman verdient het dat dit monument weer in ere hersteld wordt... foto: Collectie Rijckheyt Heerlen

gelegen plaats, aan de vijver op de binnen-plaats, tussen de hoofdingang en de woning van de geneesheer-directeur, een monumentale bank van rode baksteen laten aanleggen. Het zitgedeelte was van hout. Boven midden-in werd een bronzen plaquette met beeltenis en inscriptie aangebracht, van de hand van de kunstenaar Charles Vos.

Het gedenkteken werd onthuld door Aalberse, op dat moment hoogleraar en Minister van Staat. In zijn toespraak haalde hij nog eens dierbare herinneringen aan zijn vriend op. Later op de middag vond de plechtige eerste steenlegging door deken Nicolaye plaats van de St. Elisabethkapel, het door Meule-

man zo vurig gewenste godshuis. De plechtigheden vonden plaats op zondag 16 december 1934, de derde adventszondag. Wellicht niet toevallig is dit in de katholieke liturgie 'Gaudete-zondag', vernoemd naar het aloude beginwoord van de Introïtus 'Gaudete' [lat. 'Verheugt U!'].²⁸ En die heilige Clemens kwam er ook. Op één van de gebrandschilderde ramen, die later in het priesterkoor van de nieuwe kapel werden aangebracht, zien we de heilige Clemens, naampatroon van Meuleman. En de heilige had de gelaatstrekken van Clemens Meuleman gekregen...²⁹

Maar ook anderszins leeft Meuleman nog steeds voort. Wat aan geld resteerde in het

'Kapelfonds' werd later aangevuld met schenkingen en sponsorgelden en werd een aparte stichting onder de naam 'Meulemanfonds'. Deze stichting is vooral bedoeld om leerlingen van de vroedvrouwschool de mogelijkheid te geven om stages in het buitenland te lopen. Het fonds bestaat nog steeds en is springlevend.

Bibliografie

Meuleman had weinig tijd voor nieuwe studies, onderzoek of publicaties. Hij was al verplicht de snel veranderende inzichten op verloskundig en gynaecologisch gebied te volgen. Maar over de onderwerpen die zijn grote interesse hadden, nam hij wel degelijk de tijd om zijn gedachten te formuleren en vast te leggen.

In *Het levensrecht van de geboren vrucht* [Bussum 1916] geeft Meuleman voornamelijk statistieken van zuigelingensterfte voor Nederland en Limburg. Maar ook aantallen geboorten per gehuwde vrouw naar gezindte. Daaruit blijkt dat rooms-katholieke vrouwen de meeste kinderen krijgen, maar daar ook de meeste zuigelingensterfte voorkomt. De inhoud van deze brochure was gedeeltelijk eer-

der al verschenen in het tijdschrift 'De Katholiek' in 1915.³⁰

In *De nood van de ongehuwde moeder* [Roermond 1929] pleit Meuleman voor de rechten en kansen van de [katholieke] ongehuwde vrouw en haar kind. Hij doet dit aan de hand van een bijbeltekst over een overspelige vrouw en haar lot... 'Zo gaat de ongehuwde zwangere gedurende haar zwangerschap in voortdurende kwelling door de liefdeloosheid harer naaste bloedverwanten een toekomst tegemoet, waarin elk lichtpunt ontbreekt, waarin niets anders te verwachten is dan schande en liefdeloosheid en zorg'. De brochure bevat de tekst van twee redevoeringen, gehouden voor de KRO op 18 december 1928 en 20 januari 1929.³¹

Meulemans laatste publicatie is niet de minste: in *Leerboek der anatomie en physiologie. Met enkele hoofdstukken over pathologie, microbiologie en hygiëne, ten dienste van leerlingen-vroedvrouw en leerlingen-verpleegster* [Groningen 1931], legt Meuleman zijn ervaring als gynaecoloog-verloskundige én docent vast. Jarenlang een veel gebruikt handboek.

* Drs. Mark van Dijk is mediëvist en historicus.

Noten

1. JO JAMAR [eindred.] e.a., *Vroedvrouwschool. 100 jaar Moederschapszorg in Limburg* [Hilversum 2009].
2. C. MEULEMAN, 'De Sociale Beteekenis van de R.K. Vroedvrouwschool te Heerlen', in: *Katholiek Sociaal Weekblad* 25 [1926] 29.
3. *De Maasbode*, 11 september 1932. In deze uitgave onder de titel 'Weekpraatje' het verslag van een 'bezoek op een heerlijken zomerdag in een der schoonste streken van ons Zuiden bij dr. Meuleman, die de zestig al voorbij is', waarbij ook herinneringen worden opgehaald. De verslaggever krijgt ook een rondleiding door de 'modelinrichting' en het uitgestrekte terrein. Hij is duidelijk zeer onder de indruk van 'deze zonnige kolonie, waar meer dan tweehonderd mensen vreedzaam en gelukkig samen wonen'. Uit niets valt op te maken dat een maand later

de verslaggever het overlijden van Meuleman moet melden.

4. *Limburgs Dagblad*, 13 november 1952.
5. L.J. ROGIER EN N. DE ROOY, *In vrijheid herboren. Katholiek Nederland 1853-1953* [s Gravenhage], 491-494.
6. *Biografisch Woordenboek van Nederland*, 1 [s Gravenhage 1979], 2-3.
7. *Limburgsch Dagblad*, 12 oktober 1937. In deze uitgave is een uitgebreide terugblik op de wederwaardigheden van de Vroedvrouwschool opgenomen onder de titel 'De Heerlensche Wilhelmiaschool jubileert'.
8. *De Nieuwe Limburger Koerier*, 30 mei 1911.
9. SHCL Maastricht, *Archief Vroedvrouwschool*, inv. nr. 124A, brief 7 maart 1915 aan prof. Hector Treub. Opmerking over de Kneippkuur in een brief van 16 maart.

10. STIJN VAN DER LINDEN, *De heiligen* [Amsterdam/Antwerpen 1999], 254-255.
11. *Limburger Koerier*, 25 februari 1913.
12. M. BRYLKA, 'De bestuurlijke elite van Heerlen 1890-1930', in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg* xxxiii [1988], 116.
13. SHCL Maastricht, Knipselarchief nrs. 29385 en 29386.
14. Zie voor de katholieke drankwever in Limburg: CHRIS DOLS, *Koning Alcohol. Katholieke drankbestrijding in Limburg 1897-1945* [Zaltbommel 2008]. Over 'Bierverkiezingen' en de reacties van het Kruisverbond: idem, 115-119.
15. *Limburger Koerier*, 4 maart 1913.
16. *Limburger Koerier*, 8 maart 1913.
17. *Verslag van den toestand der gemeente Heerlen over het jaar 1919*, 166-169.
18. C. BERTRAND red., *80 jaar Vroedvrouwenschool: op weg naar de volgende eeuw* [Kerkrade 1993], 9.
19. SHCL Maastricht, *Archief Vroedvrouwenschool*, inv. nr. 1336-11: artikelen in 'De Tijd', 9/10/11-08-1921 en 29-09-1921 [Inzake kritiek uit katholieke hoek op Meulemans opvang van ongehuwde moeders en de behandeling van de kinderen].
20. C. MEULEMAN, *Van knop tot bloesem* [Roermond 1928], 23.
21. SHCL Maastricht, *Archief Vroedvrouwenschool*, inv. nr. 145 [Aantekeningen voor lezingen e.d. van dr. Meuleman].
22. *Limburgsch Dagblad*, 13 november 1952.
23. *De Maasbode*, 11 september 1932.
24. *De Maasbode*, 11 september 1932.
25. De 'In Memoriam' van Aalberse staat in zijn geheel in *Gedenkschrift. Veertig jaar R.K. Vereniging Moederschapszorg*, 40.
26. Onlangs verscheen een artikel over de totstandkoming van de St. Elisabethkapel, zie J.T.J. JAMMAR, 'De St. Elisabethkapel bij de Vroedvrouwenschool op de Hooghees', in: *LvH* 59 [2009] 37-53.
27. *Limburgsch Dagblad*, 12 oktober 1937.
28. *Limburgsch Dagblad*, 17 december 1934.
29. SHCL Maastricht, *Archief Vroedvrouwenschool*, inv. nr. 1336-16, *Limburgsch Dagblad*, 09-07-1935.
30. Exemplaar aanwezig in SHCL Maastricht, *Archief Vroedvrouwenschool*, inv. nr. 141.
31. Exemplaar aanwezig in SHCL Maastricht, *Archief Vroedvrouwenschool*, inv. nr. 141.

Signalementen

DOOR ROELOF BRAAD, SANDER VAN DAAL, MARK VAN DIJK EN DIANE SMEETS-HABETS

Onder onze voeten. De archeologie van Nederland

Door E. van Ginkel en L. Verhart [Dordrecht 2010]. Uitgeverij: Bert Bakker. 334 pagina's. ISBN 978-90-351-3207-8; prijs € 30,-

In dit boek wordt door de auteurs de geschiedenis van Nederland, die zich letterlijk onder onze voeten bevindt, verteld aan de hand van archeologische ontdekkingen die de laatste eeuwen gedaan zijn. De tijdspanne van de eerste mens in Nederland tot de Tweede Wereldoorlog wordt gereconstrueerd aan de hand van het spoorwerk van de archeologen. In het boek wordt dit verhaal rijkelijk geïllustreerd met afbeeldingen van vondsten en opgravingen. Ook de methoden die de archeologen gebruiken bij opgra-

vingen komen aan bod. Zo kan de lezer zich een goed beeld vormen van de manier waarop de archeologen opgraven, wat ze daarbij vinden en hoe ze soms met behulp van CSI-achtige technieken het verhaal achter een voorwerp achterhalen. Archeologen lijken net op detectives: in de grond zijn ze op zoek naar aanwijzingen om de geschiedenis van die plek te reconstrueren.

Het boek laat ook zien hoe men het verleden van de plek zichtbaar kan maken voor het publiek. De auteurs hebben op een voortreffelijke wijze dit standaardwerk over de archeologie in Nederland samengesteld. [DS]

Limburgse tijdreis met bus en tram

90 jaar gemeentelijke activiteit in vervoersmobiliteit. Door Luc Wolters. 192 p. ISBN 978-90-815398-1-4. prijs: € 15,- [te koop bij de ZLSM in Simpelveld].

Voor het vervoer met tram en bus in Limburg was vooral de LTM bekend. Echter lag aan de basis de *Vereniging van Gemeenten Gemeenschappelijk Bezit van Aandeelen in de Limburgsche Tramwegmaatschappij (Gebaltram)*. De gemeenten die een aansluiting op de tramlijnen kregen, droegen naar rato in de financiering bij in de totstandkoming van de Naamloze Vennootschap *Limburgsche Tramwegmaatschappij (LTM)* en de realisatie van de tramlijnen, later de buslijnen. Zoals aan alles gaat aan de totstandkoming van de LTM een hele geschiedenis vooraf, met kleine ondernemingen en door de totstandkoming van de stoommachine, elektriciteit en spoorwegverbindingen, voor Limburg vanaf pakweg het

midden van de 19de eeuw, waar de eerste spoorlijn Maastricht-Aken in 1853 in exploitatie kwam. De ontwikkeling van de mijnbouw maakte dat meteen na de Eerste Wereldoorlog werk werd gemaakt van goede vervoersverbindingen, waaraan met name in de mijnstreek grote behoefte was. Omdat de gemeenten het belang ervan in zien verenigen zij zich om de tramlijnen mogelijk te maken. De oprichtingsvergadering vond plaats op 28 april 1920 in hotel Kissels te Sittard. Luc Wolters beschrijft op goede wijze de totstandkoming ervan en in de verdere hoofdstukken de wederwaardigheden van tram en bus, het vervoer, de onderneming, de fusies naar *Verenigd Streekvervoer Limburg (vsl)*, *Hermes*, de overdracht aan *Veolia* en de overheidsbemoeiingen ermee. Dat het niet allemaal voor de wind ging wordt niet uit de weg gegaan. De auteur is kritisch in zijn oordeel over het samenspel van ondernemingen, de rol van de overheid [provincie en gemeente] daarin en het daardoor falen van de groot-Limburgse aanpak, zoals al beoogd in 1919 door de Commissie Bongaerts, die daarover rapporteerde en adviseerde.

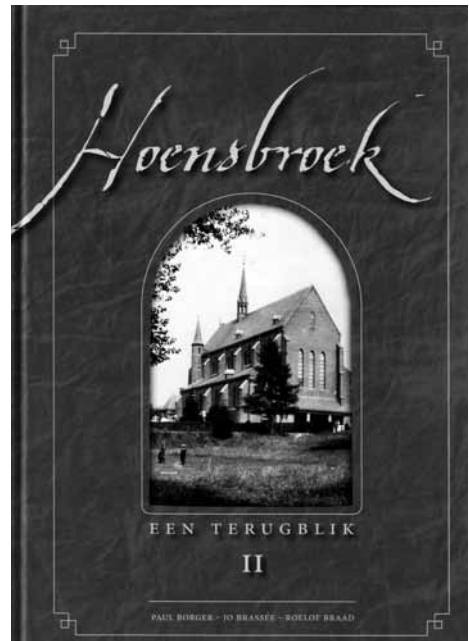
Op woensdag 28 april 2010 ontving burgemeester Jos Som in het raadhuis van Kerkrade het eerste exemplaar van het boek. Die dag werd de vereniging na een precies 90-jarig bestaan ook officieel opgeheven. De leden-

vergadering had al eerder, in 2007, besloten om de aandelen te verkopen en de vereniging Gebaltram op te heffen. Het boek is daardoor een soort biografie of zo u wilt een 'bidprentje' van een 'overleden' vereniging geworden die op de achtergrond veel voor het vervoer in de regio heeft betekend. Het siert decheidende bestuurders dat zij de laatste pecunia in kas (€ 15.000) bij de opheffing van de vereniging hebben geschonken aan de Stichting Zuid-Limburgse Stoomtrein Maatschappij (ZLSM) in Simpelveld. Ook de opbrengsten van het boek zullen volledig ten goede komen aan de ZLSM. [RB]

Hoensbroek, een terugblik II

Door Paul Borger, Jo Brassée en Roelof Braad
[Hoensbroek 2009], 192 p., rijk geïllustreerd,
ISBN-13:978-90-79766-03-1. prijs € 26,50.

Na het eerste fotoboek over Hoensbroek – gebonden in een rode kaft – is nu ook het in blauw gehulde deel 2 verschenen van *Hoensbroek, een terugblik*. Het boek is een

uitgave van The Readshop Borger in Hoensbroek, Rijkheyt, Centrum voor regionale geschiedenis en de Heemkundevereniging Hoensbroek. De samenstellers Paul Borger, Jo Brassée en Roelof Braad stellen uiteenlopende onderwerpen uit de bewogen geschiedenis van Hoensbroek aan de orde: Schutten en schutterijen, autobus- en touringcarbedrijf Mulder, het Koningin Emma Kinderhuis, de wielersport in Hoensbroek, de Oostenrijkse woningen en met medewerking van Math Mertens ook het 'Breuker Plat'. Het Hoensbroekse dialect wordt hierin vergeleken met het Heerlens, het Kerkraads, het Maastrichts en het dialect van Sittard. De beschreven onderwerpen leveren een divers beeld op van de historie en achtergronden van het huidige stadsdeel Hoensbroek. De artikelen zijn rijk geïllustreerd en na een serie luchtfoto's volgen talrijke afbeeldingen van het dorp, van mensen en gebeurtenissen die menigeen zich nog zal herinneren, beschikbaar gesteld door vele Hoensbroekenaars.

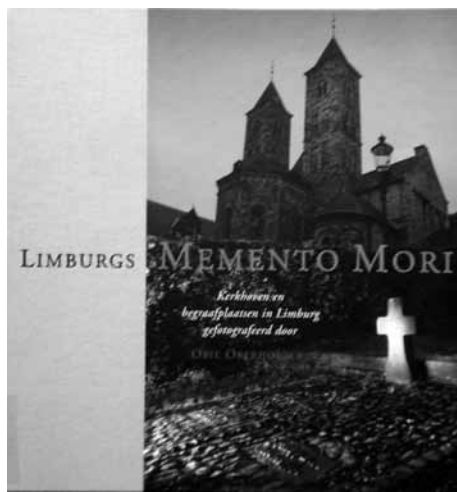
Een fraai boek voor geïnteresseerden in de historie van Hoensbroek, voor hen die er geboren en getogen zijn en voor iedereen die Hoensbroek beter wil leren kennen. [SvD]

Limburgs Memento Mori
Kerken en begraafplaatsen in Limburg
gefotografeerd door Obie Oberholzer

Door Loek Kreukels en Maurice Heemels
 [Roermond 2010], 138 pagina's,
 ISBN 978-78074-12-0. prijs: € 29,95

Dit fraaie fotoboek is een uitgave van X-cago Roermond uit 2010, i.s.m. het Limburgs Museum in Venlo waar van 16 januari tot 18 april een foto-expositie plaatsvond met de titel *Met de Neus Omhoeëg*. Aan de foto's van Oberholzer zijn biografieën van bekende en minder bekende Limburgers en een bijdrage over de geschiedenis van Limburgs dodenakkers en grafcultuur gekoppeld. Voor de tekst waren dr. Loek Kreukels en drs. Mau-

rice Heemels verantwoordelijk. Oberholzer, Zuid-Afrikaans fotograaf, emeritus hoogleraar, wereldburger, verteller en 'Graveyard-sleeper', fotografeerde bijzondere, pittoreske en historische graven en grafmonumenten. Zo passeren het bijna 800 jaar oude praalgraf van Gerard IV van Gelre en Margaretha van Brabant in de Roermondse Munsterkerk en het beroemde 'graf met de handjes', een romantische verwijzing naar de liefde over de grenzen van confessies en de dood heen, op

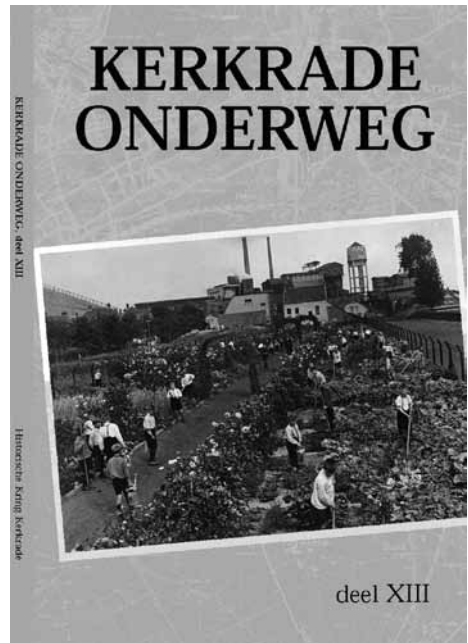
het 'Aje Kirkhaof' in diezelfde stad, de revue. Daarnaast komen de rustplaatsen van de heiligen Servaas, Ailbertus en Arnoldus Janssen aan de orde, als ook die van industrieel Petrus Regout, van architect Pierre Cuypers en van prominenten uit de recentere geschiedenis: dr. Poels, dr. Nolens, de Zangeres Zonder Naam, Toon Hermans om er maar enkele te noemen. Kreukels verzorgde bij de graven en korte biografische schets van de overledenen zonder daarbij volledig te willen zijn; hij belicht bepaalde opvallende momenten uit het leven van de betreffende persoon. Heemels gaat in het tweede deel van het boek tot slot in op de geschiedenis van zestien eeuwen omtrent het christelijke, rooms-katholieke begraaven in Limburg in zijn bijdrage 'Van Ad Sanctos naar Algemene Begraafplaats'. [SvD]

Kerkrade Onderweg deel 13

Historische Kring Kerkrade [Kerkrade 2009],
ISBN 978 90 70246 71 6, 101 pagina's, prijs € 10,95

Op 29 augustus 1969 werd de laatste kolenwagen uit de Domaniale Mijn naar boven gereden en daarmee kwam een eind aan het bestaan van de oudste steenkolenmijn van Nederland. De andere mijnen in de oude en nieuwe mijnstreek zouden snel volgen en nu – veertig jaar na de sluiting van de ‘Hollandse koel’ – herinnert nog maar weinig aan het ‘zwarte verleden’ van zuidelijk Limburg. Voor de Historische Kring Kerkrade was dit aanleiding genoeg om dit jaar van de uitgave Kerkrade Onderweg helemaal te wijden aan de veelbewogen geschiedenis van de mijnen in Kerkrade.

Naast interviews met oud-mijnwerkers, artikelen en enkele gedichten over de mijn, komen de aspecten geschiedenis van de mijnbouw, huisvesting, mijnspoor, verongelukte mijnwerkers, afbraak en herinrichting van mijnterreinen aan bod. De betekenis van Kloosterrade/Rolduc in de ontwikkeling van de mijnbouw en de exploitatie van de mijnen door de abdij Kloosterrade wordt beschreven. De mijnstaking van 1943 is in een ooggetuigenverslag op indringende wijze op papier

gezet. In een artikel over het Parkplan Domaniale wordt ook aandacht besteed aan de herinrichting van de mijnterreinen na de mijnsluiting. Een fotoreportage uit een album van de mijn Wilhelmina completeert het geheel.

In het kort geeft dit deel van Kerkrade Onderweg een dwarsdoorsnede door de mijn geschiedenis van Kerkrade. [DS]